

ΕΡΩΦΙΛΗ

Journal of Modern Greek Literature

Τεύχος 1 | Νοέμβριος 2020

Ezra Pound – Τάκης Σινόπουλος: Προς μια συγκριτική ποιητική εξέταση

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ

Σελ. 117-143

<https://doi.org/10.26247/erofili.2817>

Βιβλιογραφική αναφορά

Καλογήρου, Γεώργιος. “Ezra Pound – Τάκης Σινόπουλος: Προς μια συγκριτική ποιητική εξέταση.” *Ερωφίλη* 1 (Νοέμβριος 2020): 117-43. <https://doi.org/10.26247/erofili.2817>.

Ezra Pound – Τάκης Σινόπουλος: Προς μια συγκριτική ποιητική εξέταση

Εισαγωγικά

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στη συγκριτική διερεύνηση της σχέσης του ποιητικού έργου του Τάκη Σινόπουλου με εκείνο του Αμερικανού ποιητή Ezra Pound. Η κριτική έχει από καιρό επισημάνει τη σύνδεση των δύο ποιητών. Ο Αιμίλιος Χουρμούζιος σε βιβλιοκριτική του το 1952 για την πρώτη ποιητική συλλογή του Σινόπουλου γράφει πως «οι φωνές που απηχούνται στην ποίηση του κ. Σινόπουλου, ξεκινούν, αν δε λαθεύω, από τον Ezra Pound και περνούν από την κοίτη που άνοιξε για τη νεώτερη ευρωπαϊκή ποίηση της ψυχικής διασπάσεως και αναλύσεως».¹ Το 1995 ο Τάκης Καγιαλής θα σημειώσει πιο αναλυτικά, αναφορικά με την ποιητική του Σινόπουλου και τη σχέση της με τα *Cantos* του Ezra Pound, ότι «μια συστηματική συγκριτολογική εξέταση, αν προχωρήσει πέρα από το θεματικό επίπεδο, θα επισημάνει πλήθος αναλογιών, τόσο στην επιφάνεια, όσο και στην βαθύτερη οργάνωση των έργων».² Η επισήμανση της σύνδεσης ανάμεσα στις δύο προσωπικές ποιητικές και στα δύο ακραία αυτά χρονολογικά όρια της πρόσληψης του έργου του Σινόπουλου φανερώνει τη διαχρονικότητα της δεδομένης κριτικής θέσης, όπως ταυτόχρονα και την απουσία μιας συστηματικότερης προσέγγισης του ζητήματος. Ένα πρώτο βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση φιλοδοξεί να κάνει αυτή η εργασία.

Δεδομένου του πολύ μεγάλου εύρους –κειμενικού (όσον αφορά κυρίως τον Pound), αλλά και γραμματολογικού– του υλικού που μπορεί να ενταχθεί στα όρια ενός τέτοιου θέματος, θα περιορίσουμε το ποιητικό υλικό που θα εξετάσουμε, με τρόπο όμως ώστε να μπορέσουμε να έχουμε μια στέρεα κειμενική βάση για τη δικαιολόγηση της υπόθεσης εργασίας μας. Ως εκ τούτου, αναφορικά με την ποίηση του Pound θα μελετήσουμε τα πρώτα 30 *Cantos* του ποιητή,³ τα οποία εκδόθηκαν σε βιβλίο για πρώτη φορά το 1930 ως «σχεδιάσμα» («draft»), αντανakλώντας μια εργασία ανολοκλήρωτη και εν προόδω (είχε προηγηθεί η έκδοση του «σχεδιάσματος» των πρώτων 16 *Cantos* το 1925, και η αντίστοιχη των *Cantos* 17-27 το 1928).⁴ Ως προς το έργο του Σινόπουλου θα περιοριστούμε στις έξι πρώτες του ποιητικές συλλογές

¹ X. [Χουρμούζιος] (1952) 767.

² Καγιαλής (1995a) 28.

³ Θα χρησιμοποιήσουμε την έκδοση: *The Cantos of Ezra Pound*, New York, New Directions, 1989¹¹ [Στο εξής: *Cantos*], και πιο συγκεκριμένα την πρώτη ενότητα του βιβλίου «A Draft of XXX Cantos» (σ. 3-149), συμβουλευόμενοι και τη νεοελληνική μετάφραση του Γ. Βάρσου: Pound (1995).

⁴ Βλ. και: Nadel (2007) 64.

Μεταίχμιο (1951), *Άσματα I-XI* (1953), *Η γνωριμία με τον Μαξ* (1956), *Μεταίχμιο Β'* (1957), *Ελένη* (1957) και *Η νύχτα και η αντίστιξη* (1959).⁵ Θεωρούμε πως το «σχεδιάσμα» των πρώτων 30 Cantos του Ezra Pound μας παρέχει μια αρκετά επαρκή εικόνα της ποιητικής του, αφού αποτελεί το επιστέγασμα των δεκαπέντε πρώτων χρόνων εργασίας του ποιητή για το μεγάλο – και ανολοκλήρωτο- συνθετικό ποίημα *Cantos* που επεξεργαζόταν μέχρι τον θάνατό του και, επιπλέον, η έκδοσή του σε βιβλίο σηματοδότησε για τον Αμερικανό ποιητή μια «αποσαφήνιση της μεθόδου και των θεμάτων του» η οποία και συνετέλεσε σε μια πιο γρήγορη επεξεργασία και έκδοση των ενοτήτων των *Cantos* που ακολούθησαν.⁶ Αναφορικά με τις συλλογές του Σινόπουλου θεωρούμε πως σε αυτά τα βιβλία (και κυρίως στα δύο πρώτα από αυτά) ο διάλογός του με το έργο του Pound είναι έντονος και καθορίζει προνομιακά τη μορφή των ποιημάτων. Σύμφωνα με τον Mario Vitti, το έργο του Σινόπουλου «δεν ανταποκρίνεται σε ένα ενιαίο πρόγραμμα δημιουργίας» και ο μελετητής θα πρέπει να ερευνησει τις κατά καιρούς «προτιμήσεις» του ποιητή από το ένα έργο στο άλλο, καθώς και τον διαδοχικό διάλογο που ανοίγει με πολλούς ποιητές, Έλληνες και ξένους.⁷ Επιπλέον, ο ίδιος ο ποιητής σε συνέντευξή του δημοσιευμένη το 1982 δηλώνει πως: «η σχέση μου με τον Pound τελειώνει με τα πρώτα βιβλία. Μετά ανεξαρτητοποιούμαι και από τον Pound και από τον Έλιοτ και οποιονδήποτε άλλον ποιητή».⁸

Η υπόθεση εργασίας που θα υποστηριχθεί είναι πως σε αυτές τις πρώτες συλλογές του Έλληνα ποιητή μπορούμε να διακρίνουμε αναλογίες και ομοιότητες στη δομή και τη μορφολογία των ποιημάτων με τα *Cantos* του Ezra Pound στο πλαίσιο μια Συγκριτικής Ποιητικής.⁹ Σύμφωνα με τον Earl Miner, η ερευνητική πρακτική της σύγκρισης είναι εφικτή όταν μπορούμε να ταυτοποιήσουμε όμοια θέματα, περιστάσεις ή στοιχεία ανάμεσα σε διαφορετικές εθνικές λογοτεχνίες.¹⁰ Στην περίπτωση των Σινόπουλου - Pound θα υποστηρίξουμε πως οι ομοιότητες εμφανίζονται κυρίως στους τρόπους εκφοράς (αφηγηματική δομή) και στη μορφή των κειμένων. Θα προσπαθήσουμε δηλαδή να εντοπίσουμε και να ερμηνεύσουμε αναλογίες στις «μορφές σύνθεσης» (η δομή του μακρού αφηγηματικού ποιήματος και οι τρόποι συγκρότησής του) και στις «μορφές έκφρασης» (σύνταξη, ύφος/τόνος, λεξιλόγιο, θέματα και σύμβολα).¹¹

⁵ Θα χρησιμοποιήσουμε τη συγκεντρωτική έκδοση των συλλογών αυτής της περιόδου: Σινόπουλος (1976) [Στο εξής: *Συλλογή Ι*].

⁶ Albright (1999) 85

⁷ Vitti (2003) 496 (σημ. 21).

⁸ Σινόπουλος (1982) 4.

⁹ Για την ερευνητική έννοια της Συγκριτικής Ποιητικής βλ. και: Πολίτου- Μαρμαρινού (2015²) 255-57.

¹⁰ Miner (1990) 22.

¹¹ Αναλυτικά για τις «μορφές σύνθεσης» και τις «μορφές έκφρασης» στο πλαίσιο της Συγκριτικής Ποιητικής βλ.: Brunel –Pichois – Rousseau (2015⁷) 216-23.

Σύμφωνα με τις παραπάνω θεωρητικές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις, η παρούσα εργασία συγκροτείται από δύο μέρη. Στο πρώτο σκιαγραφείται η εμφάνιση και πρόσληψη του Pound στην Ελλάδα, η «τύχη»¹² δηλαδή του έργου του στη χώρα μας. Η εργασία αυτή είναι αναγκαία για να κατανοηθεί το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο ο Σινόπουλος δέχτηκε την επίδραση της ποιητικής του Pound, θεωρώντας εδώ την έννοια της επίδρασης ως τον «μυστηριώδη[ς] εκείνο μηχανισμό[ς] με τον οποίο ένα έργο συμβάλλει στην κυοφορία κάποιου άλλου», και, επιπλέον, ως ενέχουσα την πιθανότητα της «αντίστασης» του δέκτη της επίδρασης, αντίσταση η οποία επικαθορίζεται κυρίως από τη διαφορά των κοινωνικών δομών και καταστάσεων ανάμεσα σε διαφορετικά έθνη.¹³ Στο δεύτερο μέρος θα αναλυθούν οι ομοιότητες/ αναλογίες ανάμεσα στη συγκρότηση της ποιητικής των Pound και Σινόπουλου αναφορικά με την ποιητική αφήγηση της Ιστορίας, εξετάζοντας, όπως αναφέραμε και παραπάνω, τις μορφές σύνθεσης και τις μορφές έκφρασης που δημιουργούν εντέλει αυτήν την αφήγηση.

1. Η εμφάνιση και υποδοχή του Pound στην Ελλάδα (1935-1965)

Το 1961, στο σημαντικό δοκίμιό του για τον Σεφέρη («Το χαμένο κέντρο»), ο Ζήσιμος Λορεντζάτος επισημαίνει την εξάρτηση της νέας ελληνικής λογοτεχνίας, αλλά και ευρύτερα όλων των καλών τεχνών, από την Ευρώπη.¹⁴ Ο κριτικός υποστηρίζει πως μετά το 1821 η ελληνική λογοτεχνική ζωή «παραλαμβάνει» τις λογοτεχνικές μορφές στην ποίηση και την πεζογραφία αποκλειστικά από το εξωτερικό, ακολουθώντας «σε μικρογραφία» τις ευρωπαϊκές εξελίξεις. Παρόλη την υπερβολική ένταση της επισήμανσης («Ο, τι συμβαίνει εκεί, συμβαίνει κι εδώ»),¹⁵ ο Λορεντζάτος αναδεικνύει τη μεγάλη σημασία της λογοτεχνικής ανταλλαγής με τον ευρωπαϊκό χώρο για την ανάδειξη και εξέλιξη της εθνικής λογοτεχνικής ζωής. Εκτός όμως από τη διαχρονικά δεδομένη σύνδεση με τον ευρωπαϊκή γραμματεία, στα μεταπολεμικά χρόνια παρατηρούμε και μια μεγάλη αύξηση των μεταφράσεων και της υποδοχής της αμερικανικής ποίησης στην Ελλάδα, με κύριο, μεταξύ άλλων, “αντιπρόσωπο” τον Ezra Pound.¹⁶ Σε αυτήν

¹² Σύμφωνα με τους P. Brunel – C. Pichois – A. M. Rousseau, η «τύχη» ενός έργου αναφέρεται στο σύνολο των μαρτυριών που αφορούν τις ζωντανές αρετές του και συνδέεται με την «επιτυχία» του, δηλαδή των αριθμό των μεταφράσεων, εκδόσεων ή διασκευών του, οι οποίες τελικά σχετίζονται με την επιρροή που αυτό μπορεί να έχει σε έναν ενεργητικό αναγνώστη, έναν, εντέλει, νέο δημιουργό. Βλ.: Brunel – Pichois – Rousseau (2015⁷) 91-2.

¹³ Brunel – Pichois – Rousseau (2015⁷) 93-4.

¹⁴ Λορεντζάτος (1967) 90 και 94.

¹⁵ Λορεντζάτος (1967) 94.

¹⁶ Βλ. και: Σερέφας (2006) 115-6. Ο Σερέφας επισημαίνει πως ο Pound ήταν ο μοναδικός εκπρόσωπος της αμερικανικής ποίησης που πρωμοδοτήθηκε από τους συγγραφείς της Γενιάς του '30 οι οποίοι είχαν το βλέμμα τους στραμμένο κυρίως στη γαλλική και, δευτερευόντως, στην αγγλική ποιητική πραγματικότητα. Επιπλέον, η έρευνά

την παρουσίαση της τύχης του Pound στη χώρα μας, ένα μεγάλης αξίας ερευνητικό εργαλείο αποτελεί η *Ελληνική Βιβλιογραφία* του Ezra Pound (1935-1993) που συντάχτηκε από τον Θανάση Παπαθανασόπουλο.¹⁷

Η πρώτη μετάφραση ποιήματος του Pound στην Ελλάδα γίνεται από τον Γιώργο Σεφέρη τον Δεκέμβριο του 1935 στο περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* με το ποίημα «Γράμμα Ξενιτεμένου».¹⁸ Ακολουθεί στο τεύχος Απριλίου-Ιουνίου του 1939 του ίδιου περιοδικού η μετάφραση από τον Σεφέρη των *Cantos* I, XIII και XXX,¹⁹ η οποία συνοδεύεται από εξασέλδο «σημείωμα του μεταφραστή».²⁰ Στο σημείωμα αυτό ο Σεφέρης, ανάμεσα σε άλλες ερμηνευτικές και πραγματολογικές παρατηρήσεις, παραθέτει την άποψη του Eliot πως ο Pound είναι ο «πιο σημαντικός ποιητής της αγγλικής γλώσσας» και πως τα *Cantos* είναι το πιο σπουδαίο έργο του.²¹ Η μετάφραση των τριών αυτών *Cantos* από τον Σεφέρη είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς είναι η πρώτη εμφάνιση αυτού του έργου του Pound στη χώρα μας αποτελώντας ταυτόχρονα, μέσω του «Σημειώματος», μια πρώτη, ιδιαίτερα θετική, αξιολόγηση του Αμερικανού ποιητή. Επιπλέον, έχει μεγάλη σημασία για το δικό μας ειδικότερο προβληματισμό αφού μέσω της μετάφρασης του πρώτου Canto από τον Σεφέρη ο νεαρός (22 χρόνων τότε) φοιτητής της ιατρικής Τάκης Σινόπουλος έρχεται σε επαφή με το λογοτεχνικό μύθο του Ελπήνορα, τον οποίο θα θεματοποιήσει στο ομώνυμο ποίημά του που θα δημοσιευθεί τον Οκτώβριο του 1944 στο περιοδικό *Φιλολογικά Χρονικά*,²² και θα ενταχθεί επτά χρόνια μετά (με αλλαγές), πρώτο στη σειρά, στην πρώτη του ποιητική συλλογή με τίτλο *Μεταίχμιο*.²³

Πέντε χρόνια αργότερα, τον Ιούνιο του 1944, ο Γ. Σφακιανάκης μεταφράζει το ποίημα του Pound «Ακταίων» στα *Φιλολογικά Χρονικά*.²⁴ Σημειώνουμε εδώ πως στο συγκεκριμένο περιοδικό, όπως είδαμε και παραπάνω, δημοσιεύει ο Σινόπουλος τρεις μήνες αργότερα το ποίημά του «Ελπήνωρ», καθώς και το γεγονός πως ο ποιητής συνεργάζεται συχνά με το συγκεκριμένο περιοδικό στα χρόνια 1944-46.²⁵ Τον Μάρτιο του 1947 στο περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Κοχλίας*, ο Κλείτος Κύρου δημοσιεύει τις μεταφράσεις των ποιημάτων «Η γυναίκα του έμπορα του ποταμού. Γράμμα» και «Το τραγούδι που λέγαν οι τοξότες της Σου»,

του δείχνει πως ο Pound (σχεδόν ισομερώς μαζί με τον Poe και τον Whitman) είναι ο Αμερικανός ποιητής που το όνομά του αναφέρεται πιο συχνά σε ποιήματα Ελλήνων τον 20ό αιώνα.

¹⁷ Παπαθανασόπουλος (1995).

¹⁸ Pound (1935) 671-3 [Βλ. και: Σεφέρης (2005) 52-6].

¹⁹ Pound (1939) 187-200

²⁰ Pound (1939) 187-93 [Βλ. και: Σεφέρης (2005) 150-7].

²¹ Pound (1939) 190 [Βλ. και: Σεφέρης (2005) 154].

²² Σινόπουλος (1944) 197-8.

²³ Για τον «δανεισμό» ή το «κέντρισμα» της μετάφρασης του πρώτου Canto από τον Σεφέρη σε σχέση με τον «Ελπήνωρ» του Σινόπουλου βλ.: Φράιερ (1978) 14 και Σαββίδης (1981) 31 αντίστοιχα.

²⁴ Pound (1944) 422. Βλ. επίσης: Παπαθανασόπουλος (1995) 13.

²⁵ Βλ. και: Κυριακίδης (1980) 875.

αντλώντας τα και τα δύο από τη συλλογή μεταφράσεων κινέζικων ποιημάτων του Round *Cathay*.²⁶ Θα πρέπει και πάλι να σημειώσουμε πως στο προηγούμενο τεύχος του ίδιου περιοδικού (*Κοχλίας* τχ. 14, Φεβρουάριος 1947, σ. 18, 19 και 31) δημοσιεύεται το ποίημα «Ιωάννα» του Σινόπουλου,²⁷ συνοδευόμενο από μικρό βιογραφικό σημείωμα του ίδιου του ποιητή και πως στο μεθεπόμενο τεύχος ο Σινόπουλος δημοσιεύει τα ποιήματά του «Ελένη», «Μεταίχιμο» και «Ιάκωβος».²⁸ Τον Οκτώβριο του 1949, ο ποιητής Γιώργης Παυλόπουλος (φίλος και συνοδοιπόρος του Σινόπουλου, με κοινή καταγωγή από τον Πύργο Ηλείας)²⁹ μεταφράζει το «Canto XVII» στο τεύχος 26 του περιοδικού *Ποιητική Τέχνη*,³⁰ το οποίο αποτελεί ένα πολύ σημαντικό έντυπο αναφορικά με το ζήτημα των λογοτεχνικών ανταλλαγών στη χώρα μας—ο υπότιτλός του είναι «Παγκόσμια Ποιητική Ανθολογία»—, αφού σε κάθε τεύχος του μεταφράζονται ποιήματα ενός μεγάλου πλήθους ποιητών από όλο τον κόσμο. Στο ίδιο τεύχος της *Ποιητικής Τέχνης* δημοσιεύεται άρθρο του Τάκη Σινόπουλου με έναν κάπως γενικό χαρακτήρα στο οποίο ο ποιητής μιλά για τα σύγχρονα προβλήματα της ποίησης μέσα από μια παγκόσμια προοπτική και αναφέρει το παράδειγμα του Round: «[...] κι ο ποιητής όσο κι αν προσπαθεί δεν ερμηνεύει παρά τον εαυτό του διά μέσου του κόσμου ή το πολύ-πολύ τον κόσμο διά μέσου του εαυτού του. Κι οι εικόνες που βγαίνουν δεν είναι πάρα πολύ καθαρές. Το παράδειγμα του E. Round πολλά έχει να μας διδάξει».³¹

Το 1950 είναι το έτος της πρώτης έκδοσης ολοκληρωμένου έργου του Ezra Pound στην Ελλάδα. Ο Ζήσιμος Λορεντζάτος μεταφράζει και εκδίδει τη συλλογή αποδόσεων ποιημάτων κινέζων ποιητών από τον Round με τίτλο *Κατάη*.³² Στον εκτενή του πρόλογο, ο Έλληνας ποιητής και κριτικός αναφέρεται στον Αμερικανό ποιητή ως «τον τεχνίτη που τόσα πολλά του χρωστάει η ευρωπαϊκή τέχνη του λόγου τα τελευταία σαράντα χρόνια», εξάγει τη μεγάλη του φιλολογική γλωσσομάθεια και δεν παραλείπει να αναφερθεί στην περιπέτεια του εγκλεισμού του σε ψυχιατρικό νοσοκομείο στην πατρίδα του εκείνα τα χρόνια, σχολιάζοντας κριτικά «το τι παθαίνουν οι τεχνίτες και οι άνθρωποι του πνεύματος όταν ανακατώνονται σε πράγματα που

²⁶ Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε από ποια πηγή μεταφράζει ο Κλείτος Κύρου, αλλά έχει ίσως σημασία για το ευρύτερο ζήτημα των όρων της λογοτεχνικής μετάφρασης στην Ελλάδα αυτήν την περίοδο να παρατηρήσουμε πως αποδίδει λανθασμένα το δεύτερο ποίημα στον «Μπούννο—Γύρω στα 1100 π. Χ.», ενώ ο Round, στην πρώτη έκδοση του 1915, υπογράφει «By Kutsugen. 4th Century B.C.». Βλ.: Round (1947) 48 και Round (1915) 6 αντίστοιχα. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως και ο Λορεντζάτος, ο οποίος μεταφράζει από το αγγλικό πρωτότυπο, υπογράφει λανθασμένα με τον ίδιο τρόπο το συγκεκριμένο ποίημα, βλ.: Round (1979²) 21-2.

²⁷ Σινόπουλος (1947α).

²⁸ Σινόπουλος (1947β).

²⁹ Για τη σχέση των δύο ποιητών βλ. και: Παυλόπουλος (1980) 835-38.

³⁰ Round (1949) 65-7.

³¹ Σινόπουλος (1949β) 242.

³² Βλ. και: Παπαθανασόπουλος (1995) 11.

δεν είναι δουλειά τους».³³ Τα χρόνια 1952-53 θα δημοσιευθούν μεταφράσεις εφτά ακόμα ποιημάτων του Αμερικανού ποιητή από τον Νίκο Σπάνια στο περιοδικό *Μορφές* της Θεσσαλονίκης και στα *Νέα Ελληνικά*.³⁴ Ανάμεσα στο 1954 και το 1955 δημοσιεύεται και η πρώτη ενδελεχής μελέτη για τον Pound στα ελληνικά από τον Θ. Δ. Φραγκόπουλο μέσα από τις σελίδες του περιοδικού *Σημερινά Γράμματα*, σε τρεις συνέχειες (τχ. 2, Ιούνιος 1954· τχ. 3, Ιούλιος 1954· τχ. 8, Μάιος-Ιούνιος-Ιούλιος 1955), η οποία και θα παραμείνει ανολοκλήρωτη λόγω διακοπής της έκδοσης του περιοδικού. Η μελέτη του Φραγκόπουλου διακρίνεται για τη γνώση του αντικειμένου της και μια ιδιαίτερη στοχαστικότητα, αλλά και από έναν ανυπόκριτο θαυμασμό προς τον Αμερικανό ποιητή. Εκθέτει την πρωτοπόρα θέση του Pound στην αγγλόφωνη ποίηση αναφορικά με την εισαγωγή του ελεύθερου στίχου, αναρωτιέται για τις πολυποίκιλες επιρροές που δέχθηκε ο ποιητής από την παγκόσμια γραμματεία και εξαιρεί τα μεγάλα επιτεύγματά του στον τομέα της ποιητικής μετάφρασης, ιδιαίτερα το «ξαναζωντάνεμα»³⁵ της Προβηγκιανής ποίησης. Ο κριτικός παρουσιάζει και εξετάζει την ποίηση του Pound που είναι γραμμένη πριν από το 1920, αλλά στην τελευταία παράγραφο του τρίτου μέρους της δημοσιευμένης μελέτης του δεν παραλείπει να επισημάνει στους αναγνώστες τη μεγάλη αξία του κύριου έργου του *Cantos* και να το προτείνει μάλιστα ως μία από τις τρεις σημαντικότερες επιτεύξεις της ποίησης του 20^{ου} αιώνα: «[...] δεν νομίζω πως θα υπήρχε τρόπος να αναλυθεί, ή καν να διατυπωθεί αρκετά ικανοποιητικά η διαπίστωση της καταλυτικής κατάπληξης που προξενεί και η απλή ανάγνωση αυτού του κειμένου που, ίσως, στάθηκε η πιο σημαντική προσφορά, μαζί με τον Rilke και τον Valery, του αιώνα μας στην παγκόσμια ποιητική παράδοση».³⁶ Στην ίδια σελίδα του 8^{ου} τεύχους των *Σημερινών Γραμμάτων*, ακριβώς κάτω από το τέλος της μελέτης του Φραγκόπουλου, στη στήλη «Σημερινά Βιβλία», ακολουθεί μια εκτενής βιβλιοκριτική για τις τρεις σύγχρονα εκδομένες ποιητικές συλλογές της Ζωής Καρέλλη *Το πλοίο*, *Κασσάνδρα* και *Παραμύθια του Κήπου* η οποία υπογράφεται από τον Τάκη Σινόπουλο. Το ενδιαφέρον για το θέμα μας είναι πως η βιβλιοκριτική διακόπτεται στο τέλος της σελίδας και συνεχίζεται στη σελίδα 130. Στις δύο σελίδες που παρεμβάλλονται, το περιοδικό δημοσιεύει ένα ποίημα του Σινόπουλου με τίτλο «Από το Άσμα του Κωνσταντίνου και της Ιωάννας».³⁷ Το κείμενο αποτελεί προγενέστερη μορφή της συλλογής του 1961 *Το Άσμα της Ιωάννας και του Κωνσταντίνου* (με πολλές διαφοροποιήσεις, και δύο ενότητες –«Πρώτη μέρα στο παλιό σπίτι» και «Υποθήκες της

³³ Λορεντζάτος (1979²) 9-10.

³⁴ Παπαθανασόπουλος (1995) 14.

³⁵ Φραγκόπουλος (1954b) 42.

³⁶ Φραγκόπουλος (1955) 127.

³⁷ Σινόπουλος (1955) 128-9

μητέρας)– οι οποίες απουσιάζουν από τη μετέπειτα συλλογή).

Το 1955, ένα από τα σημαντικότερα λογοτεχνικά περιοδικά της εποχής, η *Νέα Εστία*, δημοσιεύει μετάφραση του ποιήματος του Pound «Ode pour l' election de son sepulcher» από τον Δημήτρη Σταύρου, συνοδευόμενη από κριτικό και πληροφοριακό σημείωμα για τον ποιητή. Ο Σταύρου αναφέρεται κυρίως στην αρχική, «εικονιστική», περίοδο της δραστηριότητας του Pound γύρω από τον κύκλο του αμερικανικού περιοδικού *Poetry*, τονίζει τη συμβολή του στην «κατακύρωση» του ελεύθερου στίχου και είναι ιδιαίτερα επικριτικός προς το «πάθος του για τους μεγάλους άντρες» και την «προδιάθεσή του για μεσσιανισμό που τόσο τον ζημίωσε αργότερα». ³⁸ Πρόκειται για μια μετριοπαθή (η μοναδική αναφορά στα *Cantos* τα χαρακτηρίζει απλά ως «ημιτελή») και κριτική παρουσίαση του έργου και της μορφής του Αμερικανού ποιητή, ο οποίος βέβαια εκείνη την περίοδο νοσηλευόταν στο νοσοκομείο St. Elizabeth's της Ουάσιγκτον αντιμετωπίζοντας την κατηγορία της προδοσίας. ³⁹ Το καλοκαίρι του 1958, ο Θ. Δ. Φραγκόπουλος μεταφράζει το «Canto XIII» για το περιοδικό *Καινούργια Εποχή*. ⁴⁰ Την ίδια χρονιά εκδίδεται η *Ανθολογία της αμερικανικής ποιήσεως* του Στέφανου Τσατσούλα, όπου ο Pound ανθολογείται με δέκα ποιήματα. Στο βιογραφικό σημείωμα για τον ποιητή, ο Τσατσούλας τονίζει τη συνεισφορά του Pound στην ολοκλήρωση του έργου του «διασήμου ανατολιστού Ερνέστου Φενελλόσα», την ώθηση που έδωσε στο κίνημα των «εικονιστών», και σημειώνει πως «ο δε T. S. Eliot ομολογεί το ποιητικό προς αυτόν χρέος του». ⁴¹ Το 1958 είναι επίσης η χρονιά που η ποίηση του Pound φτάνει στο αναγνωστικό κοινό της επαρχίας. Στο βιβλίο *Επιλογή από το έργο δέκα Αμερικανών ποιητών* που εκδίδεται στην Χαλκίδα, ο Ανδρέας Σ. Ιωάννου μεταφράζει την «Ωδή για την επιλογή του Τάφου» και στο περιοδικό *Σερραϊκά Γράμματα* ο Νίκος Σπάνιας μεταφράζει το ποίημα «Ed eram in uno ed uno in due». ⁴² Ακολουθεί το 1960 η μετάφραση του πρώτου Canto και ενός ακόμα ποιήματος του Pound στην *Ανθολογία παγκοσμίου ποιήσεως* του Άρη Δικταίου όπου ο ποιητής καταχωρείται στην ενότητα «ΗΝΩΜ. ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ – Ιμαγισμός», ⁴³ και η μετάφραση 11 ποιημάτων του από τον Στέφανο Κατσαμπή στο περιοδικό *Καινούργια Εποχή* το 1964. ⁴⁴

Τον Νοέμβριο του 1965, ο Ezra Pound επισκέφτηκε για λίγες μέρες την Αθήνα. Εφτά χρόνια νωρίτερα, και μέσω μιας διεθνούς καμπάνιας υποστήριξης, ο Αμερικανός ποιητής είχε πάρει εξιτήριο από την κλινική στην οποία νοσηλευόταν στη χώρα του για ψυχιατρικούς

³⁸ Σταύρου (1955) 644-5.

³⁹ Βλ. και: Nadel (2007) 16.

⁴⁰ Παπαθανασόπουλος (1995) 15.

⁴¹ Τσατσούλας (1958) 93-4.

⁴² Παπαθανασόπουλος (1995) 15.

⁴³ Δικταίος (1960) 667-70.

⁴⁴ Παπαθανασόπουλος (1995) 15.

λόγους, και τον Ιούλιο του 1958, από τη Νάπολη, δήλωνε στους δημοσιογράφους πως «όλη η Αμερική είναι ένα άσυλο ψυχασθενών», χαιρετώντας φασιστικά μπροστά στους φωτογραφικούς φακούς.⁴⁵ Είναι προφανές λοιπόν πως το δημοσιογραφικό ενδιαφέρον για το πρόσωπό του ήταν ήδη υψηλό σε παγκόσμιο επίπεδο. Έχει εντούτοις σημασία για τον γενικότερο προβληματισμό μας να παρατηρήσουμε πως η ολιγοήμερη επίσκεψή του στην Ελλάδα τροφοδότησε είκοσι δημοσιεύματα σε διάφορες ελληνικές εφημερίδες της εποχής.⁴⁶ Επιπλέον, δύο άρθρα του Δημήτρη Σταθόπουλου και του Τάκη Σινόπουλου στις 6 Νοεμβρίου (εφημ. *Καθημερινή* και *Ταχυδρόμος*) προσπαθούν να σκιαγραφήσουν την αμφιλεγόμενη προσωπικότητα και πορεία του ποιητή.⁴⁷ Θα πρέπει να σημειώσουμε επίσης πως το καλοκαίρι της επόμενης χρονιάς ο Pound επισκέφτηκε το φεστιβάλ του Spoleto της Ιταλίας και είναι εκεί που θα συναντηθεί και θα γνωριστεί προσωπικά μαζί του ο Τάκης Σινόπουλος.⁴⁸

Επιμείναμε ιδιαίτερα σε αυτό το μέρος στην μεταφραστική τύχη του Pound στη χώρα μας. Είναι εύκολο να παρατηρηθεί πως στα μεταπολεμικά χρόνια οι μεταφράσεις ποιημάτων του αυξάνονται, και, επιπλέον, μέσω κάποιων πρώτων κριτικών μελετών συγκροτείται μια αρκετά ευκρινής εικόνα του ποιητή στους ελληνικούς λογοτεχνικούς κύκλους. Η εικόνα αυτή είναι ιδιαίτερα θετική και δεν εδράζεται μόνο στη διεθνή φήμη του αλλά συγκροτείται από σοβαρές αξιολογικές και ερμηνευτικές παρατηρήσεις με βάση την ποιητική του παραγωγή, όπως μπορούμε να δούμε στη μελέτη του Θ. Δ. Φραγκόπουλου στο περιοδικό *Σημερινά Γράμματα*. Το ζήτημα ειδικότερα της μετάφρασης μεμονωμένων *Cantos* μάς ενδιαφέρει για να μπορέσουμε να σχηματίσουμε μια εικόνα της αναγνωστικής επαφής του Σινόπουλου με το συγκεκριμένο έργο δεδομένου ότι, σύμφωνα με μαρτυρία του Κίμωνα Φράιερ,⁴⁹ ο Σινόπουλος δεν διάβαζε αγγλικά.⁵⁰ Παρόλα αυτά, ο Σινόπουλος θα μπορούσε σίγουρα να έχει αναπτύξει στενή επαφή με το έργο του Pound μέσω είτε γαλλικών μεταφράσεων, είτε προσωπικών μεταφράσεων του φίλου του Γιώργη Παυλόπουλου ο οποίος όπως είδαμε και παραπάνω είχε μεταφράσει το «Canto XVII» ήδη το 1949.

Γίνεται ίσως φανερό από όσα εκτέθηκαν παραπάνω πως στις πρώτες δύο μεταπολεμικές δεκαετίες η ποίηση του Pound προσεγγίζει το ελληνικό κοινό και μάλιστα με επιτυχία. Φαίνεται πως συγκροτείται άτυπα ένας ορισμένος κύκλος ποιητών και κριτικών της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς γύρω από περιοδικά όπως η *Ποιητική Τέχνη* και τα *Σημερινά Γράμματα*,

⁴⁵ Nadel (2007) 17-8.

⁴⁶ Παπαθανασόπουλος (1995) 28-9.

⁴⁷ Παπαθανασόπουλος (1995) 22.

⁴⁸ Βλ.: Nadel (2007) 18, Πιερής (1988) 87.

⁴⁹ Φράιερ (1978) 13.

⁵⁰ Πβ. όμως τη μετάφραση από τον ποιητή του κειμένου του Eliot «Η μουσική της ποίησης» στο περιοδικό *Ποιητική Τέχνη*: Eliot (1948) 482-88.

ο οποίος προωθεί αρκετά συστηματικά και αξιολογεί ιδιαίτερα θετικά το ποιητικό μέγεθος του Pound, μέσα και σε ένα γενικότερο πλαίσιο “ανοίγματος” του ορίζοντα προσδοκιών σε σχέση με τη ξενόγλωσση λογοτεχνία. Στο εσωτερικό αυτού του κύκλου κινείται και ο πολύ παραγωγικός σε συνεργασίες και μεταφράσεις αυτήν την εποχή Τάκης Σινόπουλος. Έχοντας γνωρίσει το έργο του Pound λίγο πριν την αρχή του πολέμου από τη μετάφραση Σεφέρη στα *Νέα Γράμματα*, θα ασχοληθεί τα επόμενα χρόνια πιο ολοκληρωμένα με τον Pound και θα επηρεαστεί από αυτόν, σε μια περίοδο μάλιστα που είναι καθοριστική για την ποιητική και προσωπική του συγκρότηση, κυρίως βέβαια λόγω της συμμετοχής του ως βοηθού-ιατρού στις τελευταίες επιχειρήσεις του ελληνο-γερμανικού πολέμου, αλλά και τη στρατιωτική ιατρική υπηρεσία του καθόλη τη διάρκεια του Εμφυλίου.⁵¹ Είναι μάλιστα σημαντικό το γεγονός πως, όπως είδαμε παραπάνω, υπάρχει μια ενδιαφέρουσα “συγχρονία” ανάμεσα στις μεταφράσεις του Pound σε αυτά τα περιοδικά και τις προδημοσιεύσεις ποιημάτων του Σινόπουλου, τα οποία εν πολλοίς θα συγκροτήσουν αργότερα την πρώτη του συλλογή. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε πως η δημιουργική-πειραματική “προετοιμασία” του νέου Έλληνα ποιητή συμπίπτει χρονολογικά (αλλά, τρόπον τινά, και “τυπογραφικά”) με την πρώτη μεγάλου εύρους παρουσίαση του Pound στην Ελλάδα. Ενδεικτικό ως προς την αφετηριακή αυτή δημιουργική “συνάφεια” είναι το γεγονός πως ο Σινόπουλος δημοσιεύει δύο ποιήματά του υπό τον τίτλο «Δύο Cantos» στο περιοδικό *Ποιητική Τέχνη* το 1949.⁵² Τα δύο κείμενα αποτελούν προγενέστερες μορφές (το δεύτερο με ουσιώδεις διαφορές) των δύο πρώτων Ασμάτων της συλλογής *Άσματα I-XI* του 1953. Η επιλογή του συγκεκριμένου τίτλου που παραπέμπει ευθέως, και όχι εμμέσως όπως η τελική της έκδοσης του '53, στα *Cantos* του Ezra Pound μαρτυρεί για την έντονη ενασχόληση του Έλληνα ποιητή με το έργο του Αμερικανού ομοτέχνου του. Στο επόμενο μέρος θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τις αποτυπώσεις αυτής της δημιουργικής αναγνωστικής επαφής στο σώμα των ποιημάτων.

2. Pound και Σινόπουλος. Μορφές σύνθεσης και μορφές έκφρασης

2.1 Μορφές σύνθεσης

Η επισήμανση και ανάλυση των διάφορων τρόπων σύνθεσης ενός ποιήματος, όλων εκείνων των στοιχείων που η ταυτόχρονη λειτουργία τους συγκροτεί το ποίημα ως ολοκληρωμένο έργο τέχνης, με απόλυτα διαμορφωμένα τα εσωτερικά και εξωτερικά του όρια, αποτελεί διαχρονικά

⁵¹ Βλ. και: Γαραντούδης (2000α) 30-2.

⁵² Βλ.: Σινόπουλος (1949) 120-3. Ενάμισι χρόνο αργότερα, ο Σινόπουλος δημοσιεύει επίσης το «Canto V» στο περιοδικό *Ο Αιώνας μας*, βλ.: Σινόπουλος (1950).

κοινό τόπο –και στόχο– της κριτικής. Στην περίπτωση όμως ποιημάτων μεγάλης έκτασης, τα οποία λειτουργούν μέσα από το ειδολογικό στίγμα του έπους και συσχετίζονται με την αντίστοιχη παράδοση, ανάλογα ερωτήματα αποκτούν αφετηριακή σημασία. Ως εκ τούτου, μια από τις βασικές αναλυτικές σκοπεύσεις που απασχόλησαν το πλήθος των ερμηνευτικών εργασιών για τα *Cantos* του Ezra Pound ήταν η προβληματική της “ενότητας” του συγκεκριμένου έργου. Η συζήτηση ανάμεσα στους μελετητές των *Cantos* αναφορικά με το ζήτημα αυτό συνεχίζεται αμείωτη μέχρι και σήμερα, έχοντας όπως φαίνεται διαμορφώσει δύο μεγάλα στρατόπεδα: εκείνων που συμφωνούν πως ο Pound κατάφερε να ενσωματώσει και να αφομοιώσει πλείστα όσα στοιχεία της ιστορίας της ανθρωπότητας σε μια ολοκληρωμένη και συνεκτική ποιητική δομή, και εκείνους που αρνούνται την “ευτυχή έκβαση” αυτής της ποιητικής πρόθεσης του Pound.⁵³

Ορισμένοι κριτικοί, με κύριο εκπρόσωπο τον Daniel D. Pearlman, θεωρούν πως ο Pound πέτυχε να δομήσει το μακρύ αφηγηματικό ποίημά του με μια συνοχή η οποία προέρχεται από τη διαδοχική εκδίπλωση –και επαναφορά, σε διαφορετικά και αποστασιοποιημένα στην έκταση σημεία του συνολικού κειμένου– συγκεκριμένων θεματικών μοτίβων.⁵⁴ Άλλοι, όπως ο Hugh Kenner, θεωρώντας πως στα *Cantos* δεν υπάρχει καμία πλοκή, και ως εκ τούτου καμία θεματική ανάπτυξη, αποδέχονται εντούτοις ένα είδος συνθετικής δομής μέσω των επαναλήψεων συγκεκριμένων ρυθμών εκφοράς του λόγου ή εικόνων, μιας «οικολογία[ς] γεγονότων, εντός της οποίας και η παραμικρή λεπτομέρεια είναι συμπτωματική της συνολικής δράσης, και η οποία επιθυμεί να επιτονίσει πραγματικά μαζικά συμβάντα».⁵⁵ Στη δική μας παρούσα δοκιμή, αποδεχόμαστε αξιωματικά τη συνθετική-ενοποιητική πρόθεση του Pound, η οποία τελικά μπορεί να ορίσει τα *Cantos* ως ένα έργο εν προόδω που στόχος του είναι να ενσωματώσει και να συνθέσει σε ένα ανώτερο επίπεδο τα καλύτερα “αποσπάσματα” από το σύνολο του ιστορικού ανθρώπινου πολιτισμού, προτείνοντας με αυτόν τον τρόπο μια νέα, ολοποιητική, πολιτισμική και πολιτική πρόταση για την εποχή του.⁵⁶

Προσπαθώντας να ανιχνεύσει τους τρόπους μέσω των οποίων, στα *Cantos*, ο Pound επιχειρεί να φέρει εις πέρας το δύσκολο έργο της παρουσίασης και ενσωμάτωσης σε μία ενιαία ποιητική δομή ενός ετερόκλητου πλήθους αφηγηματικών και λυρικών επεισοδίων προερχόμενων από διαφορετικές ιστορικές, πολιτισμικές και γλωσσικές παραδόσεις, ο Michael A. Bernstein, στην πρωτοποριακή μελέτη του *The Tale of the Tribe. Ezra Pound and The*

⁵³ Βλ. και: Engler (1982) 98.

⁵⁴ Βλ.: Pearlman (1969) 27-30.

⁵⁵ Kenner (1971) 362 (μτφρ. δική μας).

⁵⁶ Βλ. και: Schwartz (1988) 125.

Modern Verse Epic, εισάγει τον όρο «έπος σε μοντέρνο στίχο» (modern verse epic). Σύμφωνα με τον Αμερικανό κριτικό, μόνο αν έχουμε ως αφετηρία της ανάλυσής μας την πρόθεση του Pound να δημιουργήσει ένα «έπος σε μοντέρνο στίχο», μπορούμε να κατανοήσουμε τα πολλά σκοτεινά σημεία στη δομή και τη θεματική των *Cantos*, και να φέρουμε στο φως τις ιδιαίτερες «τεχνικές στρατηγικές» που χρησιμοποιούνται σε αυτά ακριβώς προς την κατεύθυνση της σύνθεσης.⁵⁷

Ο ίδιος ο Pound, το 1938, θέλοντας να θέσει ένα αρχικό πλαίσιο ερμηνείας για τα *Cantos*, η αναγνωστική δυσκολία αλλά και η αποσπασματικότητα των οποίων ήταν ήδη εμφανής, δήλωσε πως «δεν υπάρχει κανένα μυστήριο όσον αφορά τα *Cantos*», αυτά είναι «η ιστορία της φυλής» («the tale of the tribe»)⁵⁸ Ο Αμερικανός ποιητής φιλοδοξούσε να γράψει ένα επικό ποίημα σε μια μοντέρνα εποχή. Αυτό σήμαινε πως θα έπρεπε να εκθέσει τα ήθη, τις επιδιώξεις και τους ενοποιητικούς μύθους όλων των ανθρώπων της εποχής του, χρησιμοποιώντας παραδειγματικά ήρωες και πολιτισμικό/ γραμματολογικό υλικό από όλη την ιστορία της ανθρωπότητας, με σκοπό να διαμορφώσει έναν “λόγο” για το παρελθόν και το παρόν, προτείνοντας μέσα από τον τελευταίο και μια ιδανική κατεύθυνση για το μέλλον. Υπό αυτήν την έννοια, ο ίδιος όρισε τα *Cantos* ως ένα «poem including history».⁵⁹

Ποιος είναι όμως ο τρόπος με τον οποίο ο Pound εκθέτει το υλικό του; Ποια είναι εκείνη η δομή μέσω της οποίας το πλήθος των ιστορικών αναφορών ενσωματώνεται στην ποιητική έκφραση, διασφαλίζοντας –έστω και ως πρόθεση– τη συνοχή ενός τόσο εκτεταμένου έργου; Σύμφωνα με τον Bernstein, αυτή η ποιητική δομή συνίσταται στην «επαγωγική» ή «ιδεογραμμαμική μέθοδο».⁶⁰ Αυτή η μέθοδος σύνθεσης –την οποία ο Pound αντλεί αρχικά από το έργο του σινολόγου Ernest Fenollosa *The Chinese Written Character as a Medium for Poetry*, το οποίο εξέδωσε ο ίδιος βασιζόμενος σε σημειώσεις του συγγραφέα το 1919–⁶¹ αποφεύγει τις χωρίς γεγονοτολογική βάση αφαιρέσεις της εδραιωμένης μέχρι τότε

⁵⁷ Bernstein (1980) 11.

⁵⁸ Pound (1960) 194. Ενδιαφέρον σχετικά με τον προβληματισμό μας σε αυτήν την εργασία παρουσιάζει το γεγονός πως ο Τάκης Σινόπουλος, σε ομιλία του το 1975, χρησιμοποιεί την ίδια λέξη (“φυλή” - “tribe”) που διαλέγει και ο Pound για να προσδιορίσει τον παραγωγό, αλλά και αποδέκτη, του μεγάλου ποιήματός του, παρόλο που το νόημα αλλά και τα κειμενικά συμφραζόμενα στην περίπτωση του Έλληνα ποιητή δεν φαίνονται να υποστηρίζουν ως αναγκαία και ακριβή τη συγκεκριμένη επιλογή: «Η γλώσσα του ποιητή δεν είναι θείον δώρημα. Είναι πριν απ' όλα η παραδομένη γλώσσα (της φυλής), ύστερα η γλώσσα της εποχής του και η γλώσσα της τάξης του, εμπλουτισμένη ταυτόχρονα με τις συσσωρευμένες εμπειρίες του παρελθόντος, με τα θυσανίσματα παλαιότερων γλωσσικών στρωμάτων. Η γλώσσα του ποιητή προϋποθέτει άμεσες καθημερινές βιώσεις, προϋποθέτει μαθητεία και άσκηση (...)», βλ.: Σινόπουλος (1980) 783. Ωστόσο, ο Pound, όπως πιθανότατα πρωτογενώς και ο Σινόπουλος, “δανείζεται” τη συγκεκριμένη έκφραση από το στίχο του, πολύ γνωστού στους μοντερνιστές, ποιήματος του Μαλλαρμέ «Le tombeau d' Edgar Poe»: «Donner un sens plus pur aux mots de la tribu».

⁵⁹ Pound (1954) 86.

⁶⁰ Bernstein (1980) 35.

⁶¹ Pound (1963).

ιστοριογραφίας και προωθεί την παρουσίαση και αντιπαράθεση συγκεκριμένων αυτόνομων «λεπτομερειών» –μυθολογικών/ ιστορικών/ λυρικών επεισοδίων–, οι οποίες, μέσω της επαγωγικής μεθόδου, μπορούν να συνδεθούν έπειτα «με φυσικό τρόπο» και να μορφώσουν μια συγκεκριμένη πρόταση ή ερμηνεία της ιστορίας.⁶² Αυτή η “ενότητα μέσα στην πολλαπλότητα” της ιδεογραμμικής μεθόδου σχετίζεται βέβαια και με την προγενέστερη εικονιστική παουντική μέθοδο των “λαμπουσών λεπτομερειών” (luminous details). Η ικανότητα πρόσληψης και αναπαράστασης ενός νοητικού και συναισθηματικού/ συγκινησιακού πλέγματος σε στιγμιαίο χρόνο, μέσω ακριβώς μιας “λάμπουσας λεπτομέρειας”, μετατίθεται τώρα στο ιστορικό και πολιτισμικό πεδίο και προσφέρει στον Αμερικανό ποιητή τη μορφολογική λύση για την ενσωμάτωση αντικειμενικών ιστορικών στοιχείων και συμβάντων στην αισθητική ολότητα των *Cantos*.⁶³

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής αυτής της μεθόδου σύνθεσης αποτελούν τα Canto VIII, IX, X και XI, τα οποία έχουν χαρακτηριστεί και ως “Κάντο του Μαλατέστα”. Σε αυτά ο Pound, προσπαθώντας να δώσει μια εικόνα της Αναγεννησιακής Ιταλίας, δεν στηρίζεται σε μια λυρική ή αφηγηματική έκθεση, η οποία εκκινεί από μια ήδη διαμορφωμένη, αφαιρετικής σύνθεσης, ιστορική εικόνα ή άποψη. Αντίθετα, η συνολική εικόνα αναδύεται μέσω της αντιπαράθεσης επιλεγμένων, αλλά αποσπασματικών, “λαμπρών” ιστορικών επεισοδίων διαφόρων οικογενειών της εποχής, αναμεμιγμένων με παρέμβλητα λυρικά ποιήματα προβηγκιανών τροβαδούρων, αλλά και τελείως διαφορετικά, μη λογοτεχνικά, είδη λόγου όπως ντοκουμέντα της αλληλογραφίας του Μαλατέστα, παπικά διατάγματα και αναφορές πρεσβειών της εποχής.⁶⁴ Η ιδεογραμμική μέθοδος, επομένως, επιτρέπει στον Pound να ενσωματώσει στο μοντέρνο του έπος είδη λόγου τα οποία πριν από αυτόν αφομοιώθηκαν στη λογοτεχνία μόνο από το είδος του ρεαλιστικού μυθιστορήματος του 19ου αιώνα.

Το «Canto XXIII» μπορεί να μας δώσει μια αρκετά ευκρινή εικόνα του τρόπου έκθεσης του ποιητικού υλικού από τον Pound μέσω της ιδεογραμμικής μεθόδου και των “λαμπουσών λεπτομερειών”. Ας δούμε τις δύο πρώτες στροφές:

“Et omniformis”, Psellos, “omnis

“Intellectus est,” God's fire. Gemisto:

“Never with this religion

⁶² Βλ.: Bernstein (1980) 38. Για τη σχέση της ιδεογραμμικής μεθόδου με την «άμεση» και «αντι-συλλογιστική» δομή του ιαπωνικού Θεάτρου Νο, η οποία επίσης τροφοδότησε την αναζήτηση του Pound για μια συνθετική δομή της ποιητικής έκθεσης στα *Cantos* πβ. και: Albright (1999) 64-7.

⁶³ Βλ.: Bernstein (1980) 37.

⁶⁴ Bernstein (1980) 40.

“Will you make men of the greeks,
“But build wall across Peloponesus
“And organize, and...
damn these Eyetalian barbarians.”

And Novvy's ship went down in the tempest
Or at least they chucked the books overboard.

How dissolve Irol in sugar... Houille blanche,
Auto-chenille, destroy all bacteria in the kidney,
Invention-d' entites-plus-ou-moins-abstraits-
en-nombre-egal-aux-choses-a-expliquer...

La science ne peut pas y consister. “J' ai
Obtenu une brulure” M. Curie, or some other scientist
“Qui m'a coute six mois de guerison”
and continued his experiments.

Tropismes! “We believe attraction is chemical.”⁶⁵

Η πρώτη στροφή του *Canto* αναφέρεται ταυτόχρονα σε τρία στοιχεία, αποσπασματικά μεταξύ τους, αλλά και αλληλοσυνδεόμενα (όχι όμως γραμμικά): στους στίχους 1-2 η θέση του νεοπλατωνικού φιλοσόφου Πορφύριου «η νοερά ουσία ομοιομερής εστίν», μεταφρασμένη στα λατινικά από τον Ιταλό λόγιο Ficcino· στους στίχους 3-7 ο λόγος του νεοπλατωνιστή Γεωργίου Πλήθωνα Γεμιστού (αγαπημένου φιλοσόφου του Μαλατέστα) σχετικά με την παραφθορά της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, κηρύσσοντας προς στην κατεύθυνση μιας αναγέννησης του ελληνισμού· στους στίχους 8-9 η αναφορά στην εκστρατεία του νεότερου αδελφού του Μαλατέστα στην Πελοπόννησο (1464-1466), από όπου ο τελευταίος μετέφερε πολλά βυζαντινά χειρόγραφα στην Ιταλία.⁶⁶ Παρατηρούμε πως ο Pound απλά παρουσιάζει και παραθέτει στον αναγνώστη δύο αποσπάσματα σκέψης νεοπλατωνικών φιλοσόφων και έπειτα, χωρίς καμία σύνδεση, αναλαμβάνει το ρόλο του τριτοπρόσωπου αφηγητή αναφερόμενος σε ένα –αρκετά αόριστα– συνδεόμενο με τον νεοπλατωνισμό περιστατικό από τις δράσεις της οικογένειας Μαλατέστα. Στην αμέσως επόμενη στροφή τον λόγο παίρνει ο Γάλλος χημικός Pierre Curie, τρόπον τινά προβληματιζόμενος κριτικά αναφορικά με την επιστημονική του

⁶⁵ *Cantos*: 107.

⁶⁶ Αντλούμε τα πραγματολογικά στοιχεία από τις σημειώσεις για τα *Canto* που έχει επιμεληθεί ο Γιώργος Βάρσος, βλ.: Pound (1995) 347-8.

μέθοδο: «εφεύρεση-οντοτήτων-λίγο-ως-πολύ-αφηρημένων-ίσων-σε-αριθμό-με-τα-πράγματα-προς-ερμηνείαν... Δε γίνεται η επιστήμη να συνίσταται σ' αυτό». ⁶⁷ Είναι φανερό πως η συνεχής εναλλαγή γλωσσικών τύπων (λατινικά, αγγλικά, γαλλικά, αλλά και αρχαία ελληνικά στην αμέσως επόμενη στροφή) έρχεται να επιτονίσει ακριβώς τη “λάμψη” των ασύνδετων μεταξύ τους “λεπτομερειών”. Το *Canto* συνεχίζει ως το τέλος του με την ίδια τεχνική σύνθεσης ανάμεσα στις στροφές (ακολουθεί απόσπασμα του Στησίχορου με παρέμβλητα λήμματα του λεξικού Lidell-Scott, απόσπασμα της ιστορίας του προβηγκιανού τροβαδούρου Pierre de Maensac, μικρή αναφορά στην άλωση της Τροίας και, τέλος, απόσπασμα από τη μυθολογική ιστορία του Αινεία και του πατέρα του Αγχίση). ⁶⁸

Μέσα από τις αντιπαραβολές των διαφορετικών τμημάτων της ποιητικής έκθεσης φαίνεται να αναδύεται το συνολικό “ιδεόγραμμα” του συγκεκριμένου *Canto* το οποίο συνίσταται σε ένα διαλογισμό γύρω από τη νεοπλατωνική έννοια του «φωτός» («God's fire»), ως «θεικής πυράς», η οποία «καταυγάζει τη νόηση» («Intellectus est»). Βέβαια, οποιαδήποτε ανάλογη θεματική ερμηνεία είναι αναγκαστικά μερική και σχετικά επισφαλής, καθώς οι υποθέσεις της στηρίζονται στην ερμηνεία συγκεκριμένων φράσεων-“κλειδιών”, αναγκαστικά λόγω ακριβώς της ιδιαιτερότητας της συνθετικής μεθόδου του Pound. Σύμφωνα μάλιστα με τον Bernstein, το ολοκληρωμένο νόημα ενός *Canto* δεν μπορεί να προέλθει ούτε από την ερμηνεία ενός μεμονωμένου επεισοδίου, ούτε από τη διαδοχική, προσθετική, ερμηνευτική ανάγνωση του συνόλου τους, αλλά μάλλον υφίσταται ακριβώς στις «άφατες συνδέσεις» ανάμεσά τους, στην εσωτερική λογική που συνέχει αυτές τις φαινομενικά αποστασιοποιημένες αφηγήσεις. ⁶⁹ Για τον Αμερικανό κριτικό, η προσωπική φωνή του Pound, ως τεχνίτη και δημιουργού αυτού του μοντέρνου έπους, θα πρέπει να αναζητηθεί ακριβώς σε αυτήν τη “σιωπηλή” προσπάθεια δι-άρθρωσης των κενών ανάμεσα στα διαφορετικά κομμάτια του τυπογραφημένου κειμένου.

Παρόλο που, όπως είχαμε την ευκαιρία να δούμε και στο πρώτο μέρος, ο Σινόπουλος δεν θεωρεί πως η τεχνική λύση του Pound αναφορικά με τον τρόπο ενσωμάτωσης της Ιστορίας στην ποιητική αφήγηση είναι η ενδεδειγμένη, αφού οδηγεί προς ένα “θολό” αποτέλεσμα, παρατηρούμε πως σε πολλά σημεία των δικών του πρώτων ποιητικών προσπαθειών κινείται και αυτός σε ένα ανάλογο πλαίσιο με εκείνο της ιδεογραμμικής μεθόδου του Αμερικανού ποιητή. Θα πρέπει βέβαια να σημειώσουμε αφετηριακά, πως οι τελικές προθέσεις των δύο ποιητών διαφέρουν, παρόλο που επωμίζονται και οι δύο (ο Σινόπουλος τουλάχιστον στις

⁶⁷ Pound (1995) 348.

⁶⁸ Βλ. και: *Cantos*: 108-9 καθώς και: Pound (1995) 348-50.

⁶⁹ Βλ.: Bernstein (1980) 170.

πρώτες δύο συλλογές του, αλλά και αρκετά αργότερα –με διαφορετικούς όρους– στο *Χρονικό*) το “βάρος” του μακρού αφηγηματικού ποιήματος. Ενώ ο Pound φιλοδοξεί να αποτυπώσει ένα διεθνές πανόραμα των καλύτερων –αλλά και των χειρότερων, “προς αποφυγήν”– ιστορικών και πολιτισμικών παραδειγμάτων με στόχο μια νέα αισθητική και πολιτική πρόταση, ο Σινόπουλος εμπλέκεται σε μια προσπάθεια έκθεσης, αλλά και “εξορκισμού”, των προσωπικών του⁷⁰ τραυματικών βιωμάτων, αλλά και των συλλογικών της γενιάς του, τα οποία βέβαια σχετίζονται πρωτίστως με την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου. Ενώ στον Pound, κάτω από τη λυρική έκθεση υποβόσκει μια συμπαγής ιστορική καταγραφή με αναφορά σε ποικίλες ιστοριογραφικές πηγές,⁷¹ στον Σινόπουλο το ευρύτερο κειμενικό πλαίσιο αναφοράς είναι αυτό του ονείρου, ακριβέστερα του εφιάλη (οι δυο τους, εντούτοις, συναντιούνται όσον αφορά στις παρέμβλητες μυθολογικές αναφορές και προσωποποιήσεις). Ενώ τελικά, ο Pound πασχίζει να δώσει μορφή στην «ιστορία της φυλής» («the tale of the tribe»), ο Σινόπουλος ενδιαφέρεται να αναπαραστήσει μια «νέκρια των αφανών»,⁷² συντρόφων του και συνοδοιπόρων που χάθηκαν στο ολοκαύτωμα της Κατοχής και του Εμφυλίου.

Ας δούμε όμως δύο παραδείγματα, αποσπάσματα από τα Άσματα IV και V της συλλογής του 1953,⁷³ στα οποία η ποιητική του Σινόπουλου φαίνεται να μοιράζεται ορισμένες αναλογίες με την ιδεογραμμική μέθοδο του Pound:

Παρακαλώ θυμηθείτε τον πορτιέρη κι όσους

αφάνισε η παντοτινή φωτιά.

Ανεβήκαμε

την ώρα του μεσημεριού μέσα στο πλήθος ψίθυροι

⁷⁰ Αυτό είναι και ο λόγος που στα ποιήματα του Σινόπουλου (και πολύ περισσότερο στις δύο πρώτες του συλλογές) κυριαρχεί το ποιητικό-αφηγηματικό εγώ μέσω της πρωτοπρόσωπης αφήγησης. Στα *Cantos* αντίθετα, ο Pound, λόγω της έντονης, και συντασσόμενης με το είδος του έπους, πρόθεσής του να κάνει την ίδια την “ιστορία να μιλήσει” αρνείται συστηματικά να υποδείξει έναν και μόνο συγκεκριμένο αφηγητή. Αυτό βέβαια αλλάζει στα ύστερα *Pisan Cantos* όταν οι δυσμενείς, εξωτερικές του ποιήματος, βιοτικές συνθήκες του ίδιου του ποιητή, συντελούν ώστε να εμφανίζεται στα ποιήματα αυτά πιο έντονα η προσωπική φωνή του Αμερικανού, υιοθετώντας μάλιστα μια ιδιαίτερη, άνευ προηγουμένου στα *Cantos*, ταπεινότητα και ευαισθησία. Βλ σχετικά και: Bernstein (1980) 179.

⁷¹ Επιπλέον, σχετικά με τον «οριστικό» και «απτό» χαρακτήρα του στίχου του Pound από γλωσσική άποψη βλ. και: Eliot (1992) 170.

⁷² Βλ.: Σαββίδης (1981) 31-3, καθώς και: Ρουμелиωτάκης (2008).

⁷³ Παρόμοιες αναλογίες με τη μέθοδο σύνθεσης του Pound στα *Cantos* μπορούμε να βρούμε και σε αρκετά ακόμη ποιήματα των έξι αυτών πρώτων συλλογών του Σινόπουλου που εξετάζουμε, βλ. ενδεικτικά: *Συλλογή I*: 30-1, 33, 48-9 [όπου και αυτοαναφορική στροφή στην ίδια τη διαδικασία της σύνθεσης “κομματιών” και αποσπασμάτων· ανάλογες αναφορές στην ίδια τη λογοτεχνικότητά τους βρίσκουμε και στα *Cantos*, βλ. σχετικά: Bernstein (1980) 137], 63, 66, 117. Λόγω έλλειψης χώρου δεν μπορούμε να προβούμε εδώ σε μια συστηματική ανάλυση όλων των παραδειγμάτων. Ιδιαίτερη σημασία, εντούτοις, θα πρέπει να δοθεί και στις αναλογίες με την παουντική μέθοδο που παρουσιάζει η σύνθεση των επεισοδίων στο *Άσμα της Ιωάννας και του Κωνσταντίνου*. Πρόκειται βέβαια για ένα πιο ειδικό και σύνθετο θέμα το οποίο χρήζει επεξεργασίας και ανάλυσης σε μια ξεχωριστή εργασία.

σβησμένα λόγια εικόνες γύριζαν εκεί. Ο ζωγράφος;
 ναι κάπου θάφτηκε με λύπη κι ήσυχες φωνές.
 Εκείνοι οι δυο στον όχτο αγκαλιασμένοι εσάπισαν.
 Λησμόνησα τον έμπορα το μούτρο του μισό
 καθώς τον χτύπαγε ξάφνου το φως άδειαζε με σημαντική
 ζημιά ξέρεις μιλώ γι' αυτόν που πάει με τ' άσπρα
 λαβώθηκε στις μάχες του έξυσαν το κόκαλο πονάει ακόμα.
 Νάρκισσε! Φώναξε με δυνατή φωνή κοιτάζοντας ανάμεσα.
 Μα εκεί δεν ήτανε κανείς κι εκείνος φώναξε
 κι έμοιαζε να γυρεύει κάποιον που λεγόταν Νάρκισσος
 κι απομακρύνονταν χωρίς ν' ακούσει.⁷⁴

Και τότε φύγαμε απ' το Σούνιο ταξιδεύοντας
 για την επιστροφή μ' ένα σπασμένο αμάξι. Δέντρα
 κούφια αρμενίζανε στη μνήμη, Η ανώνυμη γυναίκα
 βυθίζοντας το πρόσωπο στην καταχνιά σα νάτανε
 γυμνή. Μια εφημερίδα σκέπαζε τη μαύρη της κοιλιά
 ζεστό φεγγάρι αναθυμήθηκα το Νάρκισσο
 τόσον καιρό πνιγμένο στ' ανοιχτά μες στα χορτάρια του πελάγου
 τα κόκαλά του ασπρίσανε. Κι ήρθε την τελευταία φορά
 στην απανθρακωμένη Λάρισα μ' ένα χωμάτινο
 βαρύ λυχνάρι κι όλη η κάμαρη φωτίστηκε άξαφνα
 κι είδαμε στο κορμί του την πληγή.⁷⁵

Κάτω από τον τίτλο του πρώτου ποιήματος υπάρχει ένα μόττο το οποίο δεν μπορέσαμε να αντιγράψουμε εδώ. Είναι τα πρώτα τρία μέτρα της παρτιτούρας από τη συμφωνία Νο 40 σε σι ελάσσονα του Mozart, με την ένδειξη «Allegro molto». Η πρώτη φράση (τυπογραφημένη με πλάγια στοιχεία) του πρώτου στίχου προέρχεται από την τρίτη σκηνή της δεύτερης πράξης της τραγωδίας *Macbeth* του Shakespeare.⁷⁶ Ήδη παρατηρούμε εδώ πως ο Σινόπουλος τροφοδοτεί

⁷⁴ Συλλογή I: 55.

⁷⁵ Συλλογή I: 57.

⁷⁶ Αντλούμε τα πραγματολογικά στοιχεία από τις «Σημειώσεις» του ίδιου του ποιητή στο τέλος της συλλογής, βλ.: Συλλογή I: 82.

τον αναγνώστη του με δύο “λάμπουσες λεπτομέρειες”, αυτόνομα φωτεινά σήματα τα οποία τον οδηγούν προς συγκεκριμένες γραμματολογικές και καλλιτεχνικές περιοχές. Στη συνέχεια, στους στίχους 3-5, αναλαμβάνει το ρόλο του πρωτοπρόσωπου αφηγητή. Στους στίχους 5-7 υπάρχει αναφορά σε κάποιους νεκρούς –ένα διαρκές μοτίβο στην ποίηση του Σινόπουλου– αόριστης ταυτότητας (ένας «ζωγράφος» και «εκείνοι οι δυο») και στους στίχους 8-11 αναφορά σε κάποιον «έμπορα» που τραυματίστηκε σοβαρά (πιθανότατα θολή ανάμνηση από την ιατρική του υπηρεσία κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου). Αμέσως μετά, στους στίχους 11-15, η δράση επιστρέφει στο παρόν και εμφανίζεται το μυθολογικό πρόσωπο του Νάρκισσου. Βλέπουμε λοιπόν πως η ποιητική αφηγηματική έκθεση δεν προχωρά γραμμικά αλλά, όπως και στα *Cantos*, επαγωγικά. Μέσα από απομονωμένες αναφορές σε άλλα έργα και αυτόνομα επεισόδια ο Σινόπουλος προσπαθεί να δομήσει τη συνολική θεματική εικόνα του ποιήματος. Η αφήγηση «τεμαχίζει» το ποιητικό θέμα, όπως στον Pound.⁷⁷

Στο δεύτερο απόσπασμα που παραθέτουμε, κάτω από τον τίτλο του ποιήματος υπάρχει η επιγραφή «Ενύπνιον Γ. Π.». Όπως διαβάζουμε στις «Σημειώσεις», το ποίημα αντλεί το υλικό του από έναν εφιάλτη που αφηγήθηκε στον ποιητή ο φίλος του Γ. Παυλόπουλος. Από τη στιγμή όμως που το νόημα της επιγραφής είναι διαθέσιμο στον αναγνώστη μέσω των «Σημειώσεων», λειτουργεί η ίδια ως μια “λάμπουσα λεπτομέρεια” που οδηγεί σε συγκεκριμένο ύφος και συμφραζόμενα, σημαντικά για την πρόσληψη όλου του ποιήματος. Εντούτοις, στο συγκεκριμένο απόσπασμα δεν μπορεί να παρατηρηθεί μια άμεση σύνδεση/επιρροή με/από την ιδεογραμμική μέθοδο των *Cantos*. Θα μπορούσαμε πιο εύστοχα να μιλήσουμε για αναλογία. Και αυτό γιατί, ενώ θα μπορούσαμε να χωρίσουμε το απόσπασμα σε διαφορετικά και αυτόνομα επεισόδια (στιχ.1-3, 3-6, 7-9, 9-12), ιδωμένη συνολικά η στροφή ακολουθεί μια σχεδόν γραμμική αφηγηματική πορεία.

Δεν θα πρέπει όμως να παραλείψουμε την αναφορά και σε ένα δεύτερο κοινό στοιχείο ανάμεσα στους δύο ποιητές, το οποίο διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό το πλαίσιο συνοχής των μεγάλων τους αφηγηματικών ποιημάτων.⁷⁸ Πρόκειται για την περιοδική εμφάνιση και επανεμφάνιση συγκεκριμένων προσώπων στο σύνολο της ποιητικής έκθεσης. Στα *Cantos*, αυτά τα πρόσωπα αποτελούν «υποδειγματικούς χαρακτήρες»,⁷⁹ όπως ο Μαλατέστα, ο Οδυσσέας, ο Κομφούκιος («Κουνγκ»), ή οι προβηγκιανοί τροβαδούροι. Στην ποίηση του Τάκη

⁷⁷ Βλ. και: Στεριάδης (1980) 812. Ο Στεριάδης επισημαίνει πως ενώ ο Σινόπουλος χρησιμοποιεί την παουντική τεχνική του «τεμαχισμού» ή των «απότομων διεισδύσεων», διαφέρει από τον Pound όσον αφορά την «τελική μίξη των επιπέδων στους τελευταίους στίχους».

⁷⁸ Αντιλαμβανόμαστε εδώ και τις ποιητικές συλλογές του Σινόπουλου (κυρίως βέβαια τις δύο πρώτες) ως ένα μεγάλο αφηγηματικό ποίημα, του οποίου τα ξεχωριστά ποιήματα αποτελούν τμήματα αλληλοσυνδεδεμένα (σε αντιστοιχία με τα αριθμημένα *Cantos* και το συνολικό “μοντέρνο έπος” του Pound).

⁷⁹ Βλ.: Καγιαλής (1995b) 31-3.

Σινόπουλου, οι επανεμφανιζόμενες χαρισματικές ιστορικές προσωπικότητες που βλέπουμε στα *Cantos* αντικαθίστανται από τους χαμένους “ταπεινούς” φίλους και συνοδοιπόρους των δύσκολων χρόνων, την Ιωάννα, τον Φίλιππο, τη Λεωνόρα,⁸⁰ την Ελένη, τον Ιάκωβο.⁸¹ Πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε πως και ο Pound, στο «Canto XVI», σχεδιάζει το δικό του “προσκλητήριο νεκρών” και αναφέρεται σε δικούς του φίλους, ποιητές και καλλιτέχνες, που πήραν μέρος και χάθηκαν στον Ά Παγκόσμιο Πόλεμο.⁸²

2.2 Μορφές έκφρασης

Προσπαθήσαμε παραπάνω να σκιαγραφήσουμε, μέσω της ανάλυσης χαρακτηριστικών κειμενικών παραδειγμάτων, εκείνον τον “τεχνικό χώρο” στο επίπεδο της εκφοράς, εντός του οποίου μπορούν να διαπιστωθούν ορισμένες αναλογίες στον τρόπο με τον οποίο οι δύο ποιητές που μελετούμε επιτυγχάνουν τη συνοχή των μεγάλων σε έκταση ποιημάτων τους και τη συγκρότηση μιας ορισμένης ποιητικής αφήγησης της Ιστορίας. Όμως οι αναλογίες στις μορφές σύνθεσης οδηγούν αρκετές φορές και σε αναλογίες στις μορφές έκφρασης. Μια τέτοια αναλογία –η οποία πιθανότατα πλησιάζει στην έννοια της “επίδρασης”– είναι και η συχνή ενσωμάτωση στην ποιητική αφήγηση παραθεμάτων άλλων κειμένων, πολλές φορές μάλιστα διαφορετικής γλώσσας. Τα παραδείγματα αυτού του ιδιαίτερου εκφραστικού τρόπου είναι πάρα πολλά στα πρώτα 30 *Cantos* του Ezra Pound. Είδαμε επίσης στο προηγούμενο μέρος, μέσω του αποσπάσματος του «Canto XXIII» που παραθέσαμε, πως αυτή η παραθεματική τεχνική συμβάλλει στη δημιουργία των “λαμπουσών λεπτομερειών” και συνακόλουθα στη λειτουργία της ιδεογραμμικού τύπου σύνθεσης του κάθε Canto αλλά και του συνόλου του μεγάλου έργου.

Αντίστοιχα παραδείγματα μπορούμε να εντοπίσουμε και στα ποιήματα του Τάκη Σινόπουλου, κυρίως στη συλλογή του *Άσματα I-XI*, όπου η επίδραση της ποιητικής του Pound είναι ιδιαίτερα έντονη:

[...] Και τα χαρτιά που σώριασα καιρό δε με βοηθάνε πια
να κρατηθώ μόνο που λέω το μακαρίτη λόγο:
Την δε γενεάν αυτού αυτού τίς θέλει διηγηθή;

⁸⁰ Το όνομα «Λεωνόρα» («Eleanor») εμφανίζεται και στους δύο ποιητές, βλ.: *Συλλογή I*: 29 και *Cantos*: 6, 135. Το ίδιο συμβαίνει και με το όνομα «Σκίλα» («Scylla»), βλ.: *Συλλογή I*: 36 και *Cantos*: 238.

⁸¹ Θα πρέπει να σημειωθεί ωστόσο πως ορισμένες φορές, ο Σινόπουλος αναφέρεται στους συντρόφους του που χάθηκαν μέσω μιας ιδιάζουσας προσωποποίησής και σύνδεσης τους με μυθολογικά πρόσωπα. Το παράδειγμα του «Ελπήνορα» είναι το πλέον αντιπροσωπευτικό.

⁸² *Cantos*: 70-73. Βλ. σχετικά και: Albright (1999) 69.

Ωρα απιέναι.
Κι αναχωρώ.⁸³

[...] μουρμούρισμα από ανάσες πυρωμένες
κάτω απ' τον άνεμο χόρτο και ξερολίθαρο.
Διότι γη μου πάσα θέλει ερημωθή
και φως δεν θέλει υπάρξει επ' αυτής
κι ο χόρτος θέλει ξηρανθή.

Στου πόνου μου
το σκότος κάθισα. Δεν έχω πια κυρίαρχα χέρια.⁸⁴

[...] Τότε τον είδα εκεί
που έσκυβε και χυνότανε απ' τους ώμους του άσπρο φως
κι ο άμμος *sable azyt* μουρμούρισε
και πιο ψηλά ο γιαλός
ήσυχος μες στην ήσυχη σιωπή.⁸⁵

Τα παραθέματα των δύο πρώτων αποσπασμάτων προέρχονται το πρώτο από τη *Σωκράτους Απολογία* του Πλάτωνα και το δεύτερο από τον *Ιερεμία* της Παλαιάς Διαθήκης,⁸⁶ ενώ η ξενική έκφραση του τρίτου αποσπάσματος⁸⁷ δεν υπομνηματίζεται στις «Σημειώσεις» του ποιητή στο τέλος της συλλογής. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε εδώ πως, ενώ ο Pound, ο οποίος χρησιμοποιεί στα *Cantos* ασύγκριτα περισσότερα παραθέματα από πολλές διαφορετικές πηγές, δεν βοηθά καθόλου τον αναγνώστη του, ο Σινόπουλος αναλαμβάνει να τον καθοδηγήσει ο ίδιος σχετικά με αυτά.⁸⁸ Η συγκεκριμένη σημαίνουσα διαφορά ανάμεσα στους δύο προέρχεται από τις διαφορετικές τους συνολικές προθέσεις, όπως είδαμε και παραπάνω. Ενώ ο Σινόπουλος στοχεύει στην πιθανή –και διαμεσολαβημένη– συναισθηματική ταύτιση του αναγνώστη με τα προσωπικά και συλλογικά τραυματικά βιώματα της γενιάς του, ο Pound, έχοντας διαλέξει το ρόλο του «οδηγητή» της φυλής, προωθεί τη δημιουργία της μέγιστης «απόστασης» ανάμεσα

⁸³ Συλλογή I: 49.

⁸⁴ Συλλογή I: 51.

⁸⁵ Συλλογή I: 60.

⁸⁶ Βλ. και τις «Σημειώσεις» του ποιητή στο: Συλλογή I: 81-2.

⁸⁷ Θα πρέπει βέβαια εδώ να λάβουμε υπόψη μας την πιθανότητα να μην πρόκειται περί παραθέματος άλλου κειμένου αλλά για ηχοποιητική φράση που παραπέμπει τον αναγνώστη στην “ομιλία” της άμμου.

⁸⁸ Την ίδια τακτική των «Σημειώσεων»- υπομνήματος στο τέλος της συλλογής ακολουθεί ο Έλληνας ποιητής και στη συλλογή του *Το Άσμα της Ιωάννας και του Κωνσταντίνου*, βλ. και: Συλλογή I: 311.

σε αυτόν και το κοινό του.⁸⁹ ενώ τα *Cantos* χρειάζονται «αναγνώστες- μαθητές»,⁹⁰ τα *Άσματα* ψάχνουν για αναγνώστες-συμπάσχοντες και συνοδοιπόρους.

Μία ακόμη εκφραστική αναλογία ανάμεσα στους δύο ποιητές μπορούμε να εντοπίσουμε στο συντακτικό επίπεδο των κειμένων. Ο φημισμένος πρώτος στίχος των *Cantos* «And then went down to the ship»,⁹¹ προτάσσοντας το παρατακτικό «and», προσδιορίζει και επιθέτει μορφολογικά τον αφηγηματικό χρόνο του έπους,⁹² συγκροτώντας ήδη με αυτόν τον τρόπο ένα συγκεκριμένο ορίζοντα πρόσληψης του κειμένου.⁹³ Παρόμοια συντακτική επιλογή παρατηρούμε και στον πρώτο στίχο του «Canto X»: «And the poor devils dying of cold, outside Sorano».⁹⁴ Αντίστοιχη τακτική ακολουθεί και ο Σινόπουλος στους πρώτους στίχους διαφορετικών ποιημάτων του θέλοντας να τονίσει την αφηγηματική και θεματική συνέχεια ανάμεσα στις συνθέσεις του *Μεταίχιμου*: «Οι πυρετοί κι οι παραισθήσεις μ' έφεραν εδώ»,⁹⁵ «Φτάσαμε εδώ. Τα μάτια μας/ δεν είδανε ποτέ μια θάλασσα τόσο στεγνή»,⁹⁶ «Πότε ήρθε δεν κατάλαβα./ Κάποιοι κοίταγαν καθαρά μέσα στα οστά του»,⁹⁷ αλλά και των *Ασμάτων*: «Έτσι βρεθήκαμε κι οι δυο κάτω απ' τον άσπρο Πύργο»,⁹⁸ «Και τότε μπήκαμε κάτω από των Βασιλιάδων το βλέμμα»⁹⁹ «Έτσι είπε ο Ben».¹⁰⁰ Συνδεόμενο με τα παραπάνω είναι και το πολύ συχνό φαινόμενο της υιοθέτησης του εκφραστικού σχήματος της μακροπερίοδης παρατακτικής σύνδεσης διαδοχικών προτάσεων, ένα βασικό μορφολογικό χαρακτηριστικό της επικής παράδοσης που υιοθετούν και οι δύο ποιητές που εξετάζουμε:

And the Sultan sent him an assassin, his brother;
And the Soldan of Egypt, a lion;
And he begat one pope and one son and four daughters,
And an University, Pisa; (Lauro Medici)
And nearly went broke in his business (...)¹⁰¹

⁸⁹ Βλ.: McGann (1988) 18 και 23.

⁹⁰ Bernstein (1980) 145.

⁹¹ *Cantos*: 3.

⁹² Ουσιαστικά, ο Pound στο πρώτο Canto μεταφράζει με τον τρόπο του την αρχή του λ της ομηρικής *Οδύσσειας*.

⁹³ Πβ. σχετικά και: Kenner (1971) 349.

⁹⁴ *Cantos*: 42.

⁹⁵ «Ελένη», *Συλλογή I*: 18.

⁹⁶ «Μεταίχιμο», *Συλλογή I*: 20.

⁹⁷ «Ιάκωβος», *Συλλογή I*: 21.

⁹⁸ «Άσμα I», *Συλλογή I*: 43.

⁹⁹ «Άσμα II», *Συλλογή I*: 46.

¹⁰⁰ «Άσμα X», *Συλλογή I*: 73.

¹⁰¹ *Cantos*: 98.

“That saw not the bronze hall nor the ingle
“Nor lay there with the queen's waiting maids,
“Nor had they Circe to couch-mate, Circe Titania,
“Nor had they meats of Kalupso
“Or her silk skirts brushing their thighs.”¹⁰²

Τότε είδα

το διψασμένο χόμα να τινάζεται σε γρήγορη περιστροφή
κι εκεί να χάνεται απ' τη ρίζα ο δρυς κι ο πεύκος
κι η διψασμένη αγριόχηνα γυρεύοντας ένα βουρκότοπο κατάμαυρο
κι ο στείρος τζίτζικας κι ο πυρωμένος λέλεκας κι ο πόντικας
της γης τσιρίζοντας ανάμεσα σε λάκκους και σωρούς φωτιάς
κι ο ζαλισμένος ήλιος στρέφοντας αργά το πρόσωπο¹⁰³

Αν είχανε όλα σχεδιαστεί αν είχαν όλα μελετηθεί
αν ο φόβος δεν ήταν αφορμή του φόβου
αν το κακό δεν ήτανε βαθύτερο κακό
αν είχαμε πάρει ετούτο το δρόμο κι όχι εκείνο το δρόμο
αν είχαμε σταματήσει στο πάνω φαράγγι κι όχι στο κάτω φαράγγι
αν είχαμε κάψει τα χέρια μας προτού κάψουμε τούτο το δέντρο
αν είχαμε σβήσει το φώς όταν έπρεπε νάναι σβηστό
αν είχαμε αφήσει την ελπίδα στην ελπίδα και τ' όνειρο στ' όνειρο
αν είχαμε λογαριάσει τη στροφή του αγέρα σε τούτο ή σ' εκείνο το
πέρασμα¹⁰⁴

Μία ακόμα συντακτική παραλληλία στην ποιητική έκθεση των δύο ποιητών που εξετάζουμε φαίνεται να οδηγεί σε μια αντίστοιχη θεματική αναλογία. Αν δοκιμάσουμε να προβούμε στην παράλληλη ανάγνωση του μεγάλου ποιήματος του Σινόπουλου *Η γνωριμία με τον Μαξ* και του «Canto XIII» του Pound, θα διαπιστώσουμε πως επανέρχονται συνεχώς,¹⁰⁵ τρόπον τινά ως επωδοί, οι φράσεις «είπε ο Μαξ» και «And Kung said». Στο «Canto XIII», ο Pound μας παρουσιάζει μια συνομιλία του κινέζου φιλοσόφου Κομφούκιου με τους μαθητές

¹⁰² *Cantos*: 94.

¹⁰³ *Συλλογή I*: 52.

¹⁰⁴ *Συλλογή I*: 191.

¹⁰⁵ Στις τρεις σελίδες που καλύπτει τυπογραφικά το «Canto XIII», η φράση επαναλαμβάνεται 9 φορές, βλ.: *Cantos*: 58-60.

του. Η κινέζικη φιλοσοφική παράδοση, μέσω του ευθέως λόγου του «Kung», χρησιμοποιείται εδώ από τον Αμερικανό ποιητή με έναν διδακτικό τόνο και έχει ως στόχο να προτείνει μια νέα σχέση ανάμεσα στο Λόγο και την πολιτική, καθώς και ένα νέο παιδευτικό ήθος, το οποίο συνδέεται άμεσα με τις φυσικές πηγές γνώσης.¹⁰⁶ Στη *Γνωριμία με τον Μαξ* ο αναγνώστης εντοπίζει έναν ανάλογο διδακτικό τόνο, καθώς ο διάλογος ανάμεσα στον ποιητή και τον «Μαξ» χαρακτηρίζεται από τις συνεχείς νουθεσίες του δεύτερου: «γι' αυτό μην πικραίνεσαι/ για τίποτα μην πικραίνεσαι»,¹⁰⁷ «Μα εσύ μη λησμονήσεις ν' αγαπάς/ είπε ο Μαξ».¹⁰⁸ Την ίδια στιγμή, ο «Μαξ», όπως και ο «Kung», αντιπροσωπεύει έναν τρόπο σκέψης και ζωής περιβεβλημένο από τη λάμψη του ιδανικού,¹⁰⁹ του οποίου η αφετηρία προέρχεται από την αναγνώριση της πρωταρχικότητας της φύσης: «Αγαπώ τις πηγές είπε τότε ο Μαξ/ (...)όλα πηγαίνουν στη γη/ είπε ο Μαξ/ όλα πηγαίνουν κάτω»,¹¹⁰ «Έτσι μιλούσε ο Μαξ και γινόταν δροσερός σαν εσωτερικό καρπού/(...)Γιατί ο Μαξ πίστευε στο πράσινο/ πίστευε στην οργιαστική βλάστηση/ του μέλλοντος».¹¹¹

Συμπεράσματα

Σε όσα προηγήθηκαν, προσπαθήσαμε να σκιαγραφήσουμε αδρομερώς και να χρησιμοποιήσουμε παραδειγματικά ορισμένες από τις αναγκαίες συνισταμένες ανάλυσης που προϋποτίθενται για τη μελέτη του έργου των Ezra Pound και Τάκη Σινόπουλου στο πλαίσιο μιας συγκριτικής ποιητικής. Σε ένα πρώτο επίπεδο, μελετήσαμε τη μεταφραστική “τύχη” του Pound στην Ελλάδα, από την πρώτη μετάφραση του Σεφέρη το 1935 ως τη δεκαετία του '60. Είδαμε πως μέσα σε αυτό το συγκεκριμένο χρονολογικό πλαίσιο, και κυρίως τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, η αύξηση των ελληνικών μεταφράσεων έργων του Pound –και κυρίως των *Cantos*– καθώς και η, κατά κανόνα θετική, κριτική υποδοχή του Αμερικανού ποιητή συντονίζονται με την “προετοιμασία” και την έκδοση των πρώτων ποιητικών συλλογών του Σινόπουλου. Σε ένα δεύτερο επίπεδο προσπαθήσαμε να εξετάσουμε την ύπαρξη αναλογιών ανάμεσα στις προσωπικές ποιητικές των δύο συγγραφέων. Μέσω της παρουσίασης και ανάλυσης της ιδεογραμματικής μεθόδου ποιητικής σύνθεσης που εφαρμόζει ο Pound στα *Cantos* μπορέσαμε να διαπιστώσουμε ορισμένες αναλογίες με τις τεχνικές κειμενικής και αφηγηματικής δόμησης που υιοθετεί ο Σινόπουλος στα δικά του εκτενή ποιήματα (κυρίως στις

¹⁰⁶ Βλ.: Bernstein (1980) 80-1.

¹⁰⁷ *Συλλογή I*: 90.

¹⁰⁸ *Συλλογή I*: 94.

¹⁰⁹ Βλ. και: Χατζηβασιλείου (χχ.) 4.

¹¹⁰ *Συλλογή I*: 90-1.

¹¹¹ *Συλλογή I*: 94.

δύο πρώτες συλλογές του). Επιπλέον, επιχειρήσαμε να υποστηρίξουμε πως οι δύο ποιητές διαλέγουν παρόμοιες συντακτικές ακολουθίες, προσπαθώντας να επιτύχουν ανάλογα θεματικά αποτελέσματα.

Γίνεται εντούτοις εύκολα αντιληπτό πως μια συνολική και ολοκληρωμένη ανάλυση του έργου των δύο ποιητών στα πλαίσια της συγκριτικής ποιητικής απαιτεί μια πολύ μεγαλύτερης έκτασης προσπάθεια. Σε αυτήν την εργασία προσπαθήσαμε να θέσουμε κάποιους βασικούς μεθοδολογικούς όρους και προϋποθέσεις και να προβούμε σε ορισμένες, μικρού εύρους, παραδειγματικές αναλύσεις. Είναι αρκετά τα ζητήματα τα οποία μια μελλοντική έρευνα θα πρέπει να λάβει υπόψη της, προσπαθώντας να διασαφηνίσει ευρύτερα προβλήματα όπως το σε ποιο βαθμό μπορούμε να μιλάμε τελικά για “επίδραση” του Pound πάνω στον Σινόπουλο, και σε ποιο βαθμό αντίστοιχα έχουμε να κάνουμε με ζητήματα “αναλογίας”. Ορισμένα θέματα για μελλοντική έρευνα θα πρέπει επίσης να αφορούν α) την επίδραση των αρχών του εικονισμού (Imagism), και γενικότερα της ποιητικής παραγωγής του Pound πριν από τα *Cantos*, στον Σινόπουλο,¹¹² β) την εξέταση του όψιμου έργου του Σινόπουλου, και κυρίως του *Χρονικού* και του *Νεκρόδειπνου*, και τον εντοπισμό αναλογιών με τα *Cantos*, ειδικότερα δε με τα μεταγενέστερα *Pisan Cantos*, τα οποία μεταφράζονται την ίδια περίοδο στην Ελλάδα, γ) την κριτική εξέταση του κοινού στους δύο ποιητές ενεργού ενδιαφέροντος για τη μετρική και τη ρυθμολογία των ποιημάτων τους (στο πλαίσιο μιας συγκριτικής μετρικής),¹¹³ καθώς και για τη λογοτεχνική μετάφραση¹¹⁴ και δ) την κοινή, συστηματική ενασχόληση και των δύο με τη λογοτεχνική κριτική.

E.K.Π.Α.

email.: Giwrgos_ka@hotmail.com

¹¹² Βλ. ενδεικτικά: *Συλλογή I*: 121 και 132, δύο ποιήματα του Σινόπουλου τα οποία ευθυγραμμίζονται σχεδόν πλήρως με τις αρχές του κινήματος που είχε θέσει ο Pound.

¹¹³ Βλ. σχετικά: Γαραντούδης (2000β) και Eliot (1992). Για την ερευνητική έννοια της Συγκριτικής Μετρικής βλ: Πολίτου-Μαρμαρινού (2015²) 258-9.

¹¹⁴ Για τη μεταφραστική δραστηριότητα του Pound βλ.: Xie (2009), καθώς και: Alexander (2007). Πβ. επίσης τη νέα συγκεντρωτική έκδοση των δημοσιευμένων ποιητικών μεταφράσεων του Σινόπουλου: Κορδάς (επιμ.) [υπό έκδοση].

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενής

Pound, E. (1915), *Cathay*, London: Elkin Mathews-Cork Street.

Pound, E. (1944), «Ακταίων», (μτφρ.: Σφακιανάκης, Γ. Γ.), *Φιλολογικά Χρονικά* 8-12: 422, file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/Filologika%20xronia_1944-1946_Arithmos%208-12.pdf [ανακτήθηκε: 14/10/2020].

Pound, E. (1954), *Literary Essays*, (ed.: Eliot, T. S.), New York: New Directions.

Pound, E. (1960), *Guide to Kulchur*, New York: New Directions [1st edit. 1938].

Pound, E. (1963), *The Chinese Written Character As A Medium For Poetry*, San Francisco: City Lights Books [1st edit. 1919].

Pound, E. (1989¹¹), *The Cantos of Ezra Pound*, New York: New Directions [1st edit. 1975].

Σεφέρης, Γ. (2005), *Αντιγραφές*, (φιλ. επιμ.: Σαββίδης, Γ. Π.), Αθήνα: Ίκαρος, 2005 [1η εκδ.: 1965]

Σινόπουλος, Τ. (1944), «Ελπήνορ», *Φιλολογικά Χρονικά* 17-19: 197-8, file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/Filologika%20xronia_1944-1946_Arithmos%2017-19.pdf [ανακτήθηκε: 14/10/2020].

Σινόπουλος, Τ. (1947α), «Ιωάννα», *Κοχλίας* 14: 18, 31.

Σινόπουλος, Τ. (1947β), «Ποιήματα», *Κοχλίας* 17: 79-80.

Σινόπουλος, Τ. (1949α), «Δύο Cantos», *Ποιητική Τέχνη* 24: 120-3.

Σινόπουλος, Τ. (1949β), «Γύρω από την ποίηση», *Ποιητική Τέχνη* 26: 241-2.

Σινόπουλος, Τ. (1950), «Canto V», *Ο Αιώνας μας* 42: 48-9.

Σινόπουλος, Τ. (1955), «Από το άσμα της Ιωάννας και του Κωνσταντίνου», *Σημερινά Γράμματα* 8: 128-9.

Σινόπουλος, Τ. (1976), *Συλλογή I 1951-1964*, Αθήνα: Ερμής.

Σινόπουλος, Τ. (1980), «Απόψεις για τον ποιητή και την ποίηση», *Εποπτεία* 51: 781-5.

Σινόπουλος, Τ. (1982), «“Ο Έλληνας θέλει να διαβάσει παραμύθια” (Συνέντευξη στους Θ. Καραμπέτσο και Ντ. Μάλντοξ)», *Γράμματα και Τέχνες* 2: 3-4.

Δευτερογενής

- Albright, D. (1999), «Early Cantos I-XLI», in Nadel, I. B. (ed.), *The Cambridge Companion to Ezra Pound*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 59-91.
- Alexander, M. (1997), «Ezra Pound as Translator», *Translation and Literature* 6-1: 23-30.
- Bernstein, M. A. (1980), *The Tale of the Tribe. Ezra Pound and The Modern Verse Epic*, Princeton: Princeton University Press.
- Brunel, P. – Pichois, C. – Rousseau, A. M. (2015⁷), *Τι είναι η συγκριτική γραμματολογία;* (πρόλ. – μτφρ. – σημ.: Αγγελάτος, Δ.), Αθήνα: Πατάκης [1^η εκδ. 1998].
- Eliot, T. S. (1948), «Η μουσική της ποίησης», (μτφρ.: Σινόπουλος, Τ.), *Ποιητική Τέχνη* 21: 482-88.
- Eliot, T. S. (1992), «Ezra Pound: His Metric and Poetry», in *To Criticize the Critic and Other Writings*, Lincoln and London: University of Nebraska Press [1st edit. 1965], pp. 162-82.
- Engler, Baltz (1982), «Luminous Details: On the Poetry of Ezra Pound», in *Reading and Listening: The Modes of Communicating Poetry and their Influence on the Texts*, Berne: Francke, pp. 90-105.
- Kenner, H. (1971), *The Pound Era*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- McGann, J. J. (1988), «The Cantos of Ezra Pound, The Truth in Contradiction», *Critical Inquiry* 15-1: 1-25.
- Miner, E. (1990), *Comparative Poetics. An intercultural Essay on Theories of Literature*, Princeton: Princeton University Press.
- Nadel, I. B. (2007), *The Cambridge Introduction to Ezra Pound*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pearlman, D. D. (1969), *The Barb of Time: On the Unity of Ezra Pound's Cantos*, Oxford: Oxford University Press.
- Pound, E. (1935), «Γράμμα ξενιτεμένου», (μτφρ.: Σεφέρης, Γ.), *Τα Νέα Γράμματα* 1: 671-3.
- Pound, E. (1939), «Τρία “Κάντο”», (μτφρ.: Σεφέρης, Γ.), *Τα Νέα Γράμματα* 1-3: 193-200.
- Pound, E. (1995), *Σπουδή των Κάντο I-XXX*, (μτφρ.- σημ.: Βάρσος, Γ., εισ.: Καγιαλής, Τ.), Αθήνα: Πατάκης.
- Pound, E. (1947), «Η γυναίκα του έμπορα του ποταμού. Γράμμα. «Το τραγούδι που λέγαν οι τοξότες της Σου», (μτφρ.: Κύρου, Κ.), *Κοχλίας* 15: 48.
- Pound, E. (1949), «Canto XVII», (μτφρ.: Παυλόπουλος, Γ.), *Ποιητική Τέχνη* 26: 65-7.
- Pound, E. (1979²), *Κατάη*, (μτφρ.: Λορεντζάτος, Ζ.), Αθήνα: Λέσχη [1^η έκδ. 1950].
- Schwartz, S. (1988), *The Matrix of Modernism. Pound, Eliot, and Early Twentieth-Century*

- Thought*, Princeton: Princeton University Press.
- Vitti, M. (2003), *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Xie, M. (1999), «Pound as translator», in Nadel, I. B. (ed.), *The Cambridge Companion to Ezra Pound*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 204-23.
- Γαραντούδης, Ε. (2000α), «Χρονολόγιο», στο *Για τον Σινόπουλο. Κριτικά κείμενα*, (εισ.-ανθολ.: Γαραντούδης, Ε.), Λευκωσία: Αιγαίον, σσ. 29-38.
- Γαραντούδης, Ε. (2000β), «Ρυθμικά στοιχεία στο “Νεκρόδειπνο” του Τάκη Σινόπουλου», στο *Για τον Σινόπουλο. Κριτικά κείμενα*, (εισ.-ανθολ.: Γαραντούδης, Ε.), Λευκωσία: Αιγαίον, σσ. 260-78.
- Δικταίος, Α. (1960), *Σ’ αναζήτηση του απόλυτου. Ανθολογία παγκοσμίου ποιήσεως*, Αθήνα: Φέξης.
- Καγιαλής, Τ. (1995α), «Ιστορική συνείδηση και ποιητική βούληση: σχόλιο στον Σινόπουλο», *Πρόταση* 1: 15-30.
- Καγιαλής, Τ. (1995β), «Επτά σχόλια για τριάντα Κάντο», στο Pound, E., *Σπουδή των Κάντο I-XXX*, (μτφρ.-σημ.: Βάρσος, Γ., εισ.: Καγιαλής, Τ.), Αθήνα: Πατάκης, σσ. 9-68.
- Κορδάς, Α. (επιμ.) [υπό έκδοση], *Ο σεβασμός για τον πρίγκιπα. Το μεταφραστικό έργο του Τάκη Σινόπουλου*, (επιμ. γαλλικών κειμένων: Ρεβύθη, Μ.), Αθήνα: Γαβριηλίδης – Ίδρυμα Τάκης Σινόπουλος.
- Κυριακίδης, Α. (1980), «Τάκης Σινόπουλος – Εργογραφία-Δημοσιεύσεις», *Εποπτεία* 51: 783-883.
- Λορεντζάτος, Ζ. (1967), «Σεφέρης», στο *Μελέτες*, Αθήνα: Γαλαξίας [1^η δημ. 1962], σσ. 89-160.
- Λορεντζάτος, Ζ. (1979²), «Πρόλογος της πρώτης έκδοσης», στο Pound, E., *Κατάη*, (μτφρ.: Λορεντζάτος, Ζ.), Αθήνα: Λέσχη [1^η έκδ. 1950], σσ. 9-13.
- Παπαθανασόπουλος, Θ. (1995), *Ezra Pound. Ελληνική Βιβλιογραφία. 1935-1993*, Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου.
- Παυλόπουλος, Γ. (1980), «Με τον Τάκη Σινόπουλο 1941-1951», *Εποπτεία* 51: 835-8.
- Πιερής, Μ. (1988), *Ο χώρος και τα χρόνια του Τάκη Σινόπουλου 1917-1981. Σχέδιασμα βιοεργογραφίας*, Αθήνα: Ερμής.
- Πολίτου-Μαρμαρινού, Ε. (2015²), «Συγκριτική Ποιητική», στο *Συγκριτική Φιλολογία. Από τη θεωρία στην πράξη*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 249-259. [1^η εκδ. 2008]
- Ρουμелиωτάκης, Χ. (2008), «Τάκης Σινόπουλος ή ας πούμε ένα προσκύνημα στη φοβερή ιστορία», στο *Ασκήσεις αυτογνωσίας*, Αθήνα: Τυπωθήτω, σσ. 133-45.
- Σαββίδης, Γ. Π. (1981), *Μεταμορφώσεις του Ελπήγορα (Από τον Pound στον Σινόπουλο)*,

Αθήνα: Ερμής.

- Σερέφας, Σ. (2006), «Τραβάμε μπρος Γέρο Ουίτμαν...»: “Επιφάνειες” Αμερικανών ποιητών σε ποιήματα Ελλήνων», στο Παπατζίκου, Τ. Γ. (επιμ.), *Η αμερικανική ποίηση στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: Ελληνική Εταιρεία Αμερικανικών Σπουδών, σσ. 105-19.
- Σταύρου, Δ. (1955), «Ezra Pound. Ode pour l' election de son sepulcher», *Νέα Εστία* 669: 641-5.
- Στεριάδης, Β. (1980), «Μια πρόταση ανάγνωσης των “Ασμάτων”», *Εποπτεία* 51: 809-816.
- Τσατσούλας, Σ. (1958), *Ανθολογία της αμερικανικής ποιήσεως*, Αθήναι.
- Φραγκόπουλος, Θ. Δ. (1954α), «Εισαγωγή στην ποίηση του Ezra Pound», *Σημερινά Γράμματα* 2: 20-3.
- Φραγκόπουλος, Θ. Δ. (1954β), «Εισαγωγή στην ποίηση του Ezra Pound», *Σημερινά Γράμματα* 3: 41-3.
- Φραγκόπουλος, Θ. Δ. (1955), «Εισαγωγή στην ποίηση του Ezra Pound», *Σημερινά Γράμματα* 8: 125-7.
- Φράιερ, Κ. (1978), *Τοπίο θανάτου. Εισαγωγή στην ποίηση του Τάκη Σινόπουλου*, (μτφρ.: Βαγενάς, Ν. - Στραβέλης, Θ.), Αθήνα: Κέδρος.
- Χ., Αιμ. [= Αιμίλιος Χουρμούζιος] (1952), «Τάκη Σινόπουλου: *Μεταίχμιο*, Αθήνα, 1951», *Νέα Εστία* 598: 767-8.
- Χατζηβασιλείου, Β., (χχ.) «Τάκης Σινόπουλος: Η ποίηση σαν μυθιστόρημα», [1^η δημ.: roeticanet.gr]. Χρησιμοποιήσαμε το αρχείο που είναι διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο του Ιδρύματος Τάκης Σινόπουλος, http://elpenor.gr/images/stories/Takis_Sinopoulos/Kritikografia_Sinopoulou/Xatzivasiliou_Vaggelis/Sinopoulos_Afigimatikos_Xatzivasiliou_site_m.pdf [ανακτήθηκε: 7/11/2019]